

GÉRECZ ÁGNES

Halálkép a roma gyermekek képzeletében

Összefoglalás ♦ *Kutatásom központi témája a halálkép vizsgálata volt. Munkámban elsősorban cigány gyermekek halálképén keresztül közelítettem meg a témát, kiemelve a 7-8 éves korosztályt, másrészt pedig a cigány népmesékben megjelenő halálképeken, és ezekhez tartozó újjászületési képeken keresztül tekintem át.*

Elsősorban arra törekedtem, hogy megvizsgáljam, hogy a Nagy Mária Ilona által meghatározott fázisok közül melyikben helyezkednek el a vizsgált gyerekek, hogyan állnak magához a halál tényéhez, milyen halálképpel rendelkeznek. Ezen kívül megfigyeltem, hogy a saját népmeséik tartalma befolyásolja-e a kialakuló halálképiüket. Kutatásom során igyekeztem a mesék motívumrendszerét is elemezni, hogy ez által is közelebb kerülhessek a cigányság kultúrájához, és jobban megértsem azt.

Módszerként a halál vizuális ábrázolását és a csoportos interjút használtam, amihez Maare E. Tamm és Anna Granqvist (1995) kutatási módszerét, valamint a csoportos interjúhoz Loomis (1981) által összeállított Concept of Death Interview (CDI)-t alkalmaztam.

A vizsgálat eredményei alapján megállapítható, hogy a gyermekeket foglalkoztatja a halál ténye és nyitottan beszélnek a felnőttek számára már tabu témáról. A biológiai halálfogalom vizuális ábrázolása nemtől függetlenül volt túlsúlyban a vizsgált csoportban, illetve a gyermekek a halál okára vonatkozó kérdéseknél nagyobb valószínűséggel adtak testi okokra vonatkozó válaszokat.

1 Elméleti háttér

1.1 A halál felfogásának változása

„Mélységes mély a múltnak kútja... Minél mélyebben fürkésziünk, minél messzebbre hatolunk s tapogatózunk a múlt alvilágában, az emberinek, történetének, művelődésének kezdeti alapjai megmérhetetlennek bizonyulnak.”

(Thomas Mann)

Talán egyetlen olyan eseménye van életünknek, amelyben mint abszolút személyes közügyünkben mindnyájunknak elvitathatatlan az illetékességünk, és ez a halál. Átruházhatatlan és elkerülhetetlen esemény, és mégsem szerepel jövőbeli terveinkben, nem készülünk rá, még a gondolatát is elhárítjuk. Nem tudunk mit kezdeni vele. Túlzottan félünk a haláltól, mert idegen számunkra, mert nincs benne az életünkben, mert el van rejtve előlünk, mert nincs dolgunk vele. Sokan úgy éljük meg a felnőttkort, hogy még nem is láttunk halottat. Aztán, amikor egyszerre látunk, és egyszer valóban mellénk csap le a sors, akkor teljesen készületlenül, pánikszerűen éljük át ezt az eseményt. Nem tudjuk feldolgozni, nem tudunk mit kezdeni vele, nincsenek magatartási mintáink (Pellei, 1994).

A nyugati típusú kultúrákra jellemző halálkép változása nyomon követhető az elmúlt évszázadok során a halál, haldoklás közösségi, nyilvános elfogadásán, sőt bemutatásán keresztül az egyre intimebbé váló, a személyt előtérbe helyező rítusán át a ma társadalmának halál-tabu képéig. Gyökeres változás mégis a 20. században történt, amikor a technicizálódás, a vallás csökkenő szerepe és számos egyéb ismert ok miatt a halál az élet értelmetlen és végleges befejezésének szinonimájává vált, a haldokló ellátásának feladata a családról az egészségügyi ellátó személyzetre tevődött át (Zana – Szabó – Hegedűs, 2008).

Mivel a modern kor nyugati társadalmában a halállal kapcsolatos egyéni és társadalmi szintű elhárítások felerősödtek, megjelent a tanatológia – a halál, a haldoklás és a gyász kérdéseivel foglalkozó jellegzetesen 20. századi tudományág –, amely részben ezeknek a folyamatoknak egyfajta ellenreakciójaként alakult ki. Létrejöttének kedvezett, hogy a 20. században a korábban elkülönült tudományágakból egyre több interdiszciplináris, holisztikus szemléletű szakág született (Pilling, 2001).

Amíg a középkorban az emberek kisközösségi életmódja magával hozta a személyességet, a mai (zárt) családfogalom nem létezett, az élet nyilvánosan zajlott, az egymásrataltság következtében mindenki tudott a másikról. A szoros közösségi élet nem tette lehetővé a szeparációt, így a természetesen bekövetkező életeseményeket – a születést, a

házasságkötést, a halált, a gyászt – közösen, együtt éltek meg az emberek. A haldoklás, a meghalás is nyilvánosan zajlott – mindezt az élet természetes velejárójának tekintették. A gyermekek ilyen körülmények között régen természetes módokon ismerkedtek meg a halállal, látták az állatok leölését, a hozzátartozók halálát, a közös gyászt (Fodor-Szlovencsák, 2000). „*Úgy tanulták meg, ahogy az egész társadalom fogadta, viselte, közvetítette, magyarázta a halált*” (Polcz, 1993: 44).

A régi társadalom szocializálta a gyermekeket, a generációk átadták a tudást egymásnak az élet végességéről – a halállal, a temetéssel, a gyással kapcsolatos ismereteket. Még a karon ülő kicsiket is odavitték a haldoklóhoz elbúcsúzni. Megvolt a gyermekek szerepe a házban, a templomban, a temetésen. Énekelni, imádkozni, szentelt gyertyát égetni, alamizsnát osztogatni, majd segíteni virágot öntözni a síron, beszélgetni, emlékezni azokra, akik meghaltak, és tudni, hogy a rítusok mit jelentenek. Így természetesen nőttek bele a halál fogadásába, a halál ismeretébe. Tudták, hogyan kell a gyászolókhöz szólni, tudták mit jelent a gyász. Manapság a gyermekek halálélménye is egészen másként alakul: nem látnak halottakat, gyakran nem viszik el őket temetésre, a hozzátartozók legtöbbször igyekeznek kiiktatni a halálélményt a gyermeki tapasztalatból. A természetes halál ismerete és magyarázata hiányzik a gyermek életéből, ugyanakkor a média által közvetített szerencsétlenség, baleset, háború, agresszió, „krimihalál” állandóan jelen van (Polcz, 1993).

Manapság az ölés, a gyilkosság ismeretére szocializálódunk. Arról, hogy mi történik a halál után, hogy mi a következménye, mit jelent az élet vége, nem tudunk mit mondani. Felkészülés nélkül nehéz találkozni a halállal, és amit kapunk, az nem ad útmutatást, csak megzavar. Régebben a társadalom élet és halál összefüggésében ismertette meg a gyermekkel az elmúlást, és ezzel segítette az élet igazi értékeinek a felismerését, felelőssé tette saját magáért és másokért. A fogyasztói társadalom és a természettudományok nem tudnak mit kezdeni a halállal. Ezért elhárítják a halál tudatát. „Nem kell rágondolni” – hallani mindenütt, és így lassan tabuvá vált. Ugyanakkor az ölés, a gyilkosság borzongató „élvezete” mindennapjaink részévé válik (Polcz, 2001).

De vajon ha az élet-halál kettőssége ennyire része mindennapi életünknek, akkor miért nem merünk róla beszélni? Miért adunk elkerülő választ gyermekeinknek? Fodor-Szlovencsák Katalin (2000) szerint, ennek egyik oka valószínűleg magában a társadalmi berendezkedésben rejlik. Olyan korban élünk, ahol a személytelenség okán az embereknek el kell rejteniük mind a pozitív, mind pedig a negatív érzéseiket, s ezekről szinte már a családban sem szokás beszélni. A halál kérdése negatív érzéseket kelt a legtöbb emberben, mivel a haldoklóval, a halottal kapcsolatos foglalkozástól el vagyunk zárva, valamint saját

halálunkkal sem tudunk mit kezdeni. Ebből adódik, hogy az ez irányú beszélgetés tabunak számít, s a gyerekeket sem avatjuk be ebbe a kérdésbe.

1.2 Halottkultusz a cigány kultúrában

„A halál nem halál, hanem születés és cél, örömteli esemény.

Az örökkévalóság jegyében menyegző, misztikus egyesülés.

A lélek mintegy eljut hiányzó másik feléhez, hozzájut a teljességhez.”

(C. G. Jung)

A halálhoz és a halálfélelemhez való viszonyunkat nem csupán a társadalmi gondolkodás, határozza meg, hanem maga a kultúra is, amiben élünk, amiben nevelkedünk. A kultúra általános jellemzője, hogy tartalmi jelképes formában mutatkoznak meg. Ilyenformán egyfajta szűrőt is képvisel a való világ és az egyes ember között, ahol az ember a valósággal szimbolikus rendszer által érintkezik, azaz a kultúra közvetítő eszközként működik. Minden kultúra megteremt magának egy világképet, amely vélekedések és tapasztalatok átfogó rendszeréből épül fel. A világkép normatív jellegű, azaz megszabja azon viselkedések lehetőségeinek körét, amelyen belül bizonyos események során a kultúra tagjainak cselekedni kell (Benczúr, 2001).

A cigányság kulturális rendszerének egyik legfontosabb eleme az embereknek a halottakhoz fűződő viszonya és a halottakról alkotott képzelet. A cigányok hitvilágának gyökerei Indiáig vezethetők vissza. Ez a hit a testtől is függetlenül létező szellem hite, mely a halál után is tovább él. A cigányok azonban külsőségekben már átvették a környezet vallását, amely hazánkban főként katolikus és református. (Kemény, 2008). Vekerdí (1974) azt állítja, hogy a vallás nem játszik jelentős szerepet gondolatvilágukban, gyakorlatilag kimerül a látványos egyházi szertartásokban. Maguk a cigányok mint összetartó etnikum jellemzik magukat, ami a halotti szokásaikban is megjelenik, kezdve ott, hogy a „saját halott” kifejezést szélesebb rokonsági értelemben, és nem szűk, kis családi vonatkozásban használják. Ebbe a körbe beletartoznak a házastárson, gyermekeken és unokákon túl a testvérek, azok házastársai és leszármazottai, a nagybácsik, házastársuk és azok leszármazottai, vagyis legalább az unokatestvérekig bezárólag számít saját halottnak az elhunyt. Ez azt is jelenti, hogy minden egyes halotti emlékezőnap szertartásához értelemszerűen kapcsolódik e rokonsági kör. A halottkultusz szélesebb értelmezési tengelyéhez hozzátartozik a virrasztás, a temetés, a temetésen résztvevők megvendéglése, a sírállítás, a különböző gyászidőszakok, az ezekhez

kapcsolódó korlátozó, tiltó és feloldó szertartások, amelyeknek mind fontos jelentősége van a cigányok számára (Kemény, 2008).

A gyász legfontosabb kulturális funkciója, hogy az itt maradottak emlékezetükbe véssék az eltávozottról szóló élményeiket és tapasztalataikat, illetve fájdalmuk tényleges kifejezésével világossá tegyék, hogy valóban nehezen pótolható tagja volt közösségüknek. Erről szól valójában a halált követő, legalább egy virrasztással otthon töltött éjszaka, mellyel az egyik létállapotból a másikba kell juttatni az elhunytat. Ezért ragaszkodnak a cigányok ahhoz, ha kórházban halt is meg hozzátartozójuk, hogy legalább egy éjszaka otthon, a saját házukban virraszthassák (Kemény, 2008).

A halotti kultusz – a cigányok halottakkal kapcsolatos világképe – legfőbb funkciójaként a közösség együvé tartozását, a közös sors számontartását, erősítését és vállalását jelenti (Kemény, 2008).

1.3 A gyermek halálképének kialakulási feltételei

*„A gyermeki értelem nem végez összehasonlítást,
hanem minden dolgot és minden eseményt egyedinek,
egyszerinek és véglegesnek tekint.”*

(Klaus Mann)

Az olyan kérdésekkel foglalkozó kutatások közül, hogy a halál milyen érzelmet vált ki a gyermekből, mire asszociálnak hallatán, és egyáltalán, mint jelent számukra, hazánkban a legátfogóbb vizsgálat Nagy Mária Ilonáé. A mű 1936-ban jelent meg Magyarországon, 1948-ban pedig külföldön is publikálta a *Gyermek és a halál* címet viselő írást. Nagy Mária Ilonán kívül Polcz Alaine hívta fel empirikus munkásságával a társadalom figyelmét arra, hogy a gyermekeknek igen is vannak a halállal kapcsolatos gondolataik már egészen kisgyerekkorban.

Slaughter (2005) tanulmánya volt az első, amely a gyermekek halál-felfogásával foglalkozott pszichoanalitikus szempontból közelítve meg a témát. Ezek a korai tanulmányok a gyermekek halállal kapcsolatos ismereteire, főképp a gyermekek halál által kiváltott érzelmi reakcióira fókuszáltak, de ezen kívül vizsgálták a halál fogalmának kialakulását és a különféle halálképeket is.

A korai kutatások két momentumot tettek ismertté. Elsőként azt, hogy a gyermekek a halált érzelmmel teli eseményként fogják fel. A halálra adott érzelmi válaszok pedig: a szomorúság, az aggodalom és a félelem a szeparációtól – hasonlóképp a felnőttekéhez. A

másik felfedezés pedig az, hogy a fiatal gyermekek halálképe eltér a felnőttekétől, és ez az eltérés erősítheti a gyermekek halál által kiváltott érzelmeinek intenzitását (Slaughter, 2005).

A gyermekek halálhoz való viszonyát, a halálról alkotott elképzeléseiket több tényező is befolyásolja: milyen kultúrában nő fel a gyermek, mennyi idős, vallásosan nevelik-e, s ha igen, milyen vallású, egészséges-e vagy beteg, volt-e tapasztalata a halállal kapcsolatban vagy sem, milyen a halálhoz való viszonyulása a családnak, milyen kognitív szinten áll, állat vagy ember halálával kell-e épp szembesülnie, mennyire szorong (Fodor-Szlovencsák, 2000).

Más kutatók is hasonlóan vélekednek. Zawistowski (2008) szerint a gyermekek esetében a fogalom értelmezése elsősorban az elért pszichológiai szinttől függ. Az érzelmi és a gyakorlati faktorok tovább formálják a fogalom megértését. Azon gyermekek esetében, akik életveszélyes betegségen estek át, az élmény erősen meghatározza a halálképet. A gyermek családjának „halálkultúrája” szintén befolyásolja a halál értelmezését (ld. 1. táblázatot).

1. TÁBLÁZAT: A HALÁL MEGÉRTÉSÉNEK FÁZISAI ÉS AZOK KAPCSOLATA

Fázis	Korosztály	A halál fogalma	Kapcsolat kifejezése	Intervenció
Szeparáció (szenzorikus és motorikus kapcsolat a környezettel)	0-3 év	elhagyatottság, cserbenhagyás	sírás, szeparációs szorongás	folyamatos közeli fizikai kapcsolat
Strukturális (mágikus gondolkodás)	3-6 év	asszociáció az alvásra	félelem mozdulatlan ember látványától, félelem az elalvástól	fizikai kapcsolat és ismételt megerősítés
Funkcionális (konkrét gondolatok)	6-12 év	először a halál külső okainak (pl. lezuhanás), majd belső okainak (pl. betegség) felfogása befolyásolva különböző események által	a magánytól való félelem, szétválástás, a test feletti uralom elvesztése, a test integritásának elvesztése	tisztelni az emberi testet, specifikus tárgyi információk felkínálása, a helyzet feletti lehető legnagyobb irányítás biztosítása
Absztrakt (általános emberiségre vonatkozó gondolkodás)	>12 év	a halál következményeinek értelmezése	a függetlenség és a családi támogatás közötti habozás	személyes teret biztosítani az elhagyatottság érzése nélkül, kortársakkal való kapcsolat lehetőségét kínálni

Különbféle elképzelések születtek azzal kapcsolatban, hogy mi a feltétele, hogy a gyermek megértse magának a halálnak a fogalmát. Az egyik legalapvetőbb feltétele, hogy meg tudja

különböztetni az élőt és az élettelenet. Piaget (1929, idézi Fodor-Szlovencsák, 2000) szerint a gyerek életről alkotott elképzelésének négy fejlődési szakasza van:

- A gyerekek 0-6 éves korig életet tulajdonítanak minden mozgó, funkcionáló, aktív dolognak, legyen az ember, állat vagy tárgy,
- 6-8 éves korig csak azoknak a dolgoknak tulajdonítanak életet, amelyek mozognak – ilyenek pl. az emberek, állatok, a Nap –, de a növényeknek, a fáknek már nem,
- 8-12 éves korukig csak olyan dolgoknak tulajdonítanak életet, amelyek maguktól mozognak,
- 12 éves kor után már csak a ténylegesen élő dolgoknak tulajdonítanak életet, tehát az embereknek, az állatoknak és a növényeknek.

Amennyiben a gyermeki gondolkodás fejlődését Piaget felosztása szerint vizsgáljuk, akkor az élet fogalmának maradéktalan megértése csak a 3. szakaszban, a formális gondolkodás megjelenésével alakul ki. Ekkor válik képessé a gyerek eltávolodni a konkrét tárgytól, már ítéletekkel, elvont megállapításokkal következtetéseket végrehajtani, és azt a kínos feszültséget feloldani, amelyet a különböző tapasztalatokból származó ellentmondások okoznak.

Piaget rendszerét azonban számos kritika érte, vizsgálatait megismételve eredményeit megkérdőjelezték, eltérően magyarázták, némelyek a gyerekek és felnőttek közötti kognitív különbségeket nem fejlődésként, hanem az ismeret mennyiségének gyarapodásaként értelmezték. Piaget elgondolása azonban a többi elmélettel egybevetve, több szempontból is a legkiemelkedőbb. Egyrészt úttörő volta miatt, hiszen ő volt az első, aki módszeres megfigyeléseket végzett a gyerekek spontán gondolkodásáról, annak több területét is feltérképezte, másrészt azért, mert koncepciója teljesen kiterjed az egész gyermeki fejlődésre. Piaget elméletére, és az általa meghatározott gondolkodás-fejlődési szakaszokra a továbbiakban számos utalást fogok tenni, hiszen alapját képezi a legtöbb szerző gondolkodási keretének, akik kiindulásként használják kutatásaik során (Fodor-Szlovencsák, 2000).

Nagy Mária Ilona (1936) és Polcz Elaine (2001) is úgy gondolták, hogy a haláltudat alakulása állandó folyamat, amely végigkíséri a gyermeket a különböző fejlődési szinteken három éves korától kezdve. Más és más jelent számára a halál élete történéseinek és személyiségfejlődésének megfelelően.

Orbach és munkatársai (1985) arra a megállapításra jutottak, hogy a gyermek akkor tudja igazán megérteni a halál fogalmát, amikor már tisztában van a különbséggel az élő és

élettelen, a személyes és személytelen között, valamint érti a tárgyállandóság és az idő egyirányúságának fogalmát.

Jay és munkatársai (1987) kutatásából kiderült, hogy a 3-6 és a 7-12 év közötti fizikailag egészséges gyermekek sokkal valószínűbben részesítették előnyben az immanens igazság tézisét (a halált az emberi bűn következményének tulajdonítják), mint a különböző rákos megbetegedésbe szenvedő gyermekek. Egyetlen rákos beteg sem gondolta, hogy a halál oka valamiféle büntetés, ellentétben a fizikailag egészséges gyermekkel.

Kutatásuk eredményei azt sugallják, hogy az idősebb gyerekek halálképének kialakulását az a tényező befolyásolja, hogy rendelkeznek-e személyes tapasztalattal. Továbbá a szeretett személy elvesztése jelentősen kapcsolódik az egyetemesség, a személyes halál és a visszafordíthatatlanság fogalmihoz, és nincs szignifikáns kapcsolatban azokkal a fogalmakkal, amelyek hatással vannak az egyes fogalmakra külön-külön. Ezen eredmények lehetséges magyarázata: azok a fogalmak, amelyek vizsgálhatók és közvetlenül átélhetők, megtapasztalhatók, sokkal könnyebben befolyásolhatók egy specifikus tapasztalattal. Más fogalmak, mint például a halál okozta veszteség, sokkal jobban függenek a kognitív funkcióktól, és sokkal kevésbé a tapasztalati változóktól. Például az a gyermek, aki megélte egy szeretett személy elvesztését, fizikai bizonyítékkal rendelkezik a halál visszafordíthatatlanságáról. Ekképp a halál gondolata sokkal könnyebben beépíthető a gondolkodásába, mint a halál okozta veszteség absztrakt fogalma, mely nem nyilvánítható ki ilyen szembetűnően konkrét módon.

Anthony és Bhana (1988, idézi Fodor-Szlovencsák, 2000) szerint a halálfogalom fejlődéséhez a következő kritériumoknak kell teljesülniük:

- a halálra, mint jelenségre való felfigyelés, függetlenül annak tartalmától,
- a testi funkciók megszűnésének tudata,
- a halál véglegességének és visszafordíthatatlanságának tudata,
- a halál univerzalitásának és elkerülhetetlenségének tudata,
- a halott és az élők fizikai szeparációjának felismerése.

P. Nguyen és Gelman (2002) úgy gondolták, hogy legelőször a növények és az állatok életét és halálát kell a gyermekekkel tisztázni, s csak ezek után lesznek képesek megérteni az emberek halálát is. Kutatásukban 4-6 éves gyermekek halálképével foglalkoztak, kitérve a növények és állatok halálára. Azért esett erre a korosztályra a választásuk, mivel bizonyítékok támasztják alá, hogy ebben a korintervallumban kezdik a gyerekek a növényeket biológiai lényekként értelmezni. Ez arra enged következtetni, hogy a gyermekek ugyanebben a korban

kezdik értelmezni a növény halálának tényét. Mivel a halál komplex fogalom, ezért koherens felfogása négy fogalom megértését vonja maga után: elkerülhetetlenség, univerzalitás, okozati viszony és véglegesség. Az elkerülhetetlenség jelentése, hogy a halál elkerülhetetlenül eléri az élő szervezeteket. Az univerzalitás jelentése, hogy a halál kiterjed minden élő szervezetre, növényeket, embereket, állatokat beleértve. Az okozati viszony a halál kiváltó okainak mechanizmusára utal (betegség, öregség, baleset). A véglegesség pedig az jelenti, hogy ami már egyszer meghalt, fizikailag nem éleszthető újra. Kutatásuk során bizonyosságot nyert, hogy a 6 éves gyermekek a halál mind a négy komponensét értették, míg a 4 éves gyermekek csak a véglegességet és az okozati viszonyt, és az univerzalitást valamint az elkerülhetetlenséget még nem teljesen.

Kutatásukat Berzonsky is alátámasztja (1987, idézi Gelman – Nguyen), aki 5 és 6 éves gyerekeket kérdezett az életről („Él vagy nem él ez a [dolog]?”) és halálról („Meghalhat ez a [dolog]?”) állatok, növények és élettelen tárgyak esetében. Eredményei azt mutatják, hogy a gyermekek az állatok és növények esetében nagyrészt helyesen válaszoltak, míg az életteleneknél kevésbé voltak helyesek a válaszok.

Slaughter és Lyons (2003) szerint ahhoz, hogy a gyermek meg tudja érteni a halált, annak összetevőit, elsősorban a testi funkciókat és a test működését kell megértenie.

1.4 A gyermek halálképének fejlődése

„Az ember végső és állandó kérdései között a halál és a túlvilág kérdése központi szerepet tölt be. Az ismeretlen túlvilág megközelítésének módja racionálisan teljesen járhatatlan. Itt a szubjektív tapasztalat az egyetlen döntő realitás. Az ismeretlen másvilág jelenségei olyan valamik, amelyeket a tudattalanunkon keresztül érzékelünk.”

(C. G. Jung)

A halálkép fogalma multidimenzionális, ezért a gyermekek számára ennek megértése és teljes mértékű felfogása fokozatosan következik be. Mivel a halálképpel és annak fejlődésével foglalkozó kutatók is többféle összetevőjét különítik el, a fogalom elsajátításának időbeli sorrendjéről is különböző elméletek születtek.

Az egyik legelső és egyben hazai vonatkozású kutatás ebben a témában Nagy Mária Ilona (1936) nevéhez fűződik, akinek célkitűzése a gyermekek halálképek feltérképezése volt. Kutatásában háromféle módszerrel, és két különböző korcsoporttal dolgozott. A korcsoport 7-10 évesekre (elemi iskola 2-4. osztály), valamint 3-6 évesekre (elemi 1. osztály és óvoda)

tagolódt. Összesen 378 gyermek vett részt a felmérésben, van akivel több módszerrel is dolgozott.

Módszere a következő volt:

- dolgozatot íratott a 2-4. osztályos tanulókkal a halálról,
- majd arra kérte őket, hogy rajzoljanak róla,
- ezt követően egy rövid interjú formájában elbeszélgetett velük arról, mi mindent tudnak a halálról.

A kapott eredmények alapján a halálkép fejlődésének három fázisát különítette el korosztályokra lebontva (ld. 2. táblázatot):

2. TÁBLÁZAT: A HALÁLKÉP FEJLŐDÉSÉNEK FÁZISAI

Életkor	3	4	5	6	7	8	9	10
Animista	85%	50%	33%	7%	-	-	-	-
Perszonifikáló	14%	50%	66%	80%	57%	53%	53%	22%
Reális	-	-	-	11%	42%	46%	46%	77%

▪ **Animista:** (3-6 éves kor) a halált a kisgyermek mint irreverzibilis tény nem ismeri, a halálban életet lát. Életet és öntudatot tulajdonít olyan dolgoknak, amelyek azzal nem bírnak. Két fő jellemvonását különíthetjük el: a halál elmenetel, álom, valamint a halál fokozatos, időleges.

- *A halál elmenetel, álom:* halálról való elgondolás diffúz. Egyrészt a halált az álommal azonosítja, másrészt a külvilággal való kapcsolatot feltételezi, holott az álomban az nagy részben megszakad. Minél jobban csökken az animizmus, a gyermek annál kevesebb életlehetőséget tulajdonít a halottnak. Ilyen csökkenő animizmus az, hogy a halott alszik. A gyermekkor második szakaszában is, tehát a 7 évnél idősebb korban, nagyon gyakran használják a halállal kapcsolatban az álom szót. De minél inkább növekedik a gyermek valóságérzéke, annál inkább látja a hasonlóság mellett a különbséget is. A pszichoanalízis szerint az álom és halál a nem tudatos számára azonos. Mindkettő az anyaölbe való visszatérés vágyának vegyülése. Az anyaölbe való visszatérés vágya pedig tulajdonképpen az egység utáni vágy, tiltakozás az elszakadás ellen, ami a születéskor ment végbe. A differenciálatlanságon túl – ami a halál tényének teljes tagadására készíti a gyermeket, vagyis a halál = álom, a halál = elszakadás azonosításokat létrehozza – a valóságérzék hiányában láthatjuk a magyarázatot. A gyermekkor első szakában a gyermek még nem vált

szociális lényé, nem fogadja le a valóságot úgy, amint van. Sokkal inkább vágyai és érzelmei vezetik, mint a tárgyilagos meggondolás.

„Azt hittem, mikor az emberek meghalnak, alusznak a jó Istennél és aztán egy hét múlva visszajönnek. Mikor nagyapám meghalt, vártam egy hétig és nagyon örültem. De nem jött. Mikor ennek tudatára ébredtem, nagyon sírtam.”

- *A halál fokozatos, a halál ideiglenes:* azok a gyermekek, akik fokozatosnak vagy ideiglenesnek gondolják a halált, már tudják, hogy a halál az élet megszűnése. A fokozatban gondolkodók számára lehet egy kicsit, és lehet nagyon meghalni. A halált még reverzibilisnek tartják, vagyis a halott felébredhet és folytathatja az életét.

„A szeme be volt csukva. Mert nem tudta kinyitni. Mert a koporsóban van... Akkor, amikor felébredt, akkor már kiveszik a koporsóból. Másikat tesznek bele.”

▪ **Perszonifikáló:** (leginkább 5-9 éves kor között) a három típus között a leggyakoribb. Az egész gyermekkorra jellemző. Ennél a típusnál, noha az élő és halott már elkülönült, az Én és a világ dualizmusa nem teljes, a világban még sok az Én. Mivel pedig az Én személyes, az Én-en kívüli dolgok is személyes jelleget nyernek. Így ezen a fokon a halál is személyes lesz. A halált megszemélyesítő törekvés két fő alakban jelenik meg: a halál mint külön személy, és amikor a halál a halottal azonos.

- *A halál mint külön személy:* a gyermek már elfogadja a halál tényét, de idegenkedik tőle. A halálfélelmét projekcióval kivetíti magából, és egy külön lényt alkot belőle. Egyes gyerekek a halált kaszás embernek képzelik el. Az hogy a gyermek a halált milyen személynek képzelem el, függ a környezetétől, a tapasztalatoktól, a halálhoz való érzelmi beállítottságtól, és nagyon fontos a gyermek fantáziájának intenzitása és minősége. Azonban akármilyen különbözőek is a halál-emberről alkotott elképzelések, van egy közös vonásuk: a halál-ember láthatatlan. A láthatatlanságnak a gyermeknél két értelme van:

○ *szubjektív:* vagyis az ember nem láthatja, mert pl. éjjel jár, bújzik az emberek elöl, csak az láthatja, aki meghalt,

○ *objektív:* nem látható, mert önmagában láthatatlan, immateriális lény.

„A halál akkor jön el, hogyha meghal az ember, és kaszával jön, lekaszálja és elviszi. Mikor a halál elmegy, akkor a lába nyoma megmarad. Mikor eltűnt a lába nyoma, visszajött és megint lekaszált az embereket, és akkor meg akarták fogni és eltűnt.”

- *A halál a halottal azonos:* ez a típus ritkább, mint az előbb említett, viszont a kettő nehezen különíthető el egymástól. Mérvadó a gyermek nyelvhasználata, vagyis ha

összetéveszti a halál és a halott szót, holott tudja, hogy mi a kettő közötti különbség – ezt nevezik identifikációnak. A másik elkülönítési mód, amikor rákérdezünk, hogy „Mi a halál?” és „Mi a halott”, és ezek közül csak az egyikre tud válaszolni. Ennél a típusnál gyakori a halál csontvázzal való azonosítása.

„A halál csontváz. Ez létezik is. Hogyha az ember meghal, ez lesz a halál.”

▪ **Reális:** (domináns a 9. év után) az ebbe a típusba tartozók már tudják, hogy a halál a testi élet teljes, végleges megszűnése. A reális típusú gyermek a halált többféle szempontból határozza meg. Ha természeti szempontból vizsgálja, akkor elsősorban a testi élet megszűnésének találja. Ha pedig a lélek szempontjából nézi, akkor a halál egyfajta titkot jelent, amit csak szimbolikus módon tud kifejezni.

„A testnek elmúlását jelenti. A halál egy nagy leszámolása az életünknek. Olyan dolog, amiből már a mi testünk nem támad fel. Virághervadáshoz hasonlít.”

Melear (1973, idézi Fodor-Szlovencsák, 2000) Nagy Mária Ilona kutatását alapvető fontosságúnak tartja. Az ő vizsgálatában 41 gyerek vett részt, 3-12 évesek. Interjút készített velük a halálról, és tisztázni próbálta, hogy mit gondolnak, vajon a halál ideiglenes vagy végleges-e, vonatkozik-e az emberekre is, univerzális-e, megszűnnek-e a biológiai funkciók, főleg agresszió okozza-e, melyek a halál fokozatai, van-e élet a halál után? Emellett vizsgálta, hogy a válaszokat hogyan befolyásolja a halálfélelem. A válaszokat négy csoportra lehetett osztani:

- *A halál fogalmának nem ismerése.* Ebbe a csoportba a 3-4 évesek tartoztak, akiknél még nem találtak haláltudatot. Hallották már a halál szót, de csak bizonytalan elképzelésük volt arról, hogy mit jelent. Azt gondolták, hogy a halál nem egy elkülönült távoli dolog, hanem az élet egy része.
- *A halál ideiglenes állapot.* Az ebbe a kategóriába tartozó 4-7 éves gyerekek tagadták a halál véglegességét, azt gondolták, hogy a halott visszatérhet az életbe, vagy spontán módon feléledhet. A halál számukra nem irreverzibilis, hanem érzelmekkel telített állapot volt, amely biológiai működését tekintve hasonlít az élethez.
- *A halál végleges, de a halottnak is vannak biológiai funkciói.* Az ide tartozó 5-10 évesek úgy gondolták, hogy a halál végleges és visszafordíthatatlan, de biológiai funkciókat tulajdonítottak a halottnak. Úgy tűnt, tudják, hogy a halott nem térhet vissza az életbe, de azt hitték, hogy attól még hall, lát, érez.

- *A halál végleges, a biológiai funkciók megszűnnek.* 21 gyereknek voltak ilyen realiztikus elképzelései. Ketten 4-5 évesek voltak, egy 4-6 év között volt, míg a többiek 6 évesek vagy ennél idősebbek voltak.

Tamm és Granqvist (1995) a gyermekek halál szóval kapcsolatos impresszióit vizsgálta. 9, 12, 15 és 18 éves gyermekeket arra kértek, hogy rajzolják le a halál szóval kapcsolatos benyomásukat, élményeiket, és szóban fejtsék is ki azokat. Eredményeik szerint a fiatalabb korcsoportnál a biológiai halál felfogása dominált, míg az idősebbeknél a metafizikai értelmezés volt túlsúlyban. Azt is megállapították, hogy a 9 és 12 éves gyermekek már realiztikusan fogták fel a halált, és képesek voltak verbálisan is kifejezni, amit tudtak. Továbbá a fiúk halál-felfogása sokkal erőszakosabb volt, és gyakrabban perszónifikálták a halált, ellentétben a lányokkal, akik a halált többségben érzelmi síkon ábrázolták.

Kutatásukban kitértek a média hatására is. Úgy vélik, hogy a televízió fokozatosan felváltja a család szerepét, mint az élet tanítója, és ez kifejezetten igaz a halálról szóló elképzeléseinkre is. A tv-ben látott gyakori háborús, hirtelen halált bemutató jelenetek bizonyosan befolyásolják a halál értelmezését a gyermekeknél. Másrészt Antony (1971) szerint a gyermekek elsődleges gondolatai a halálról az erőszakkal hozhatók összefüggésbe. A kisebb gyermekek gyakran ölnek meg rovarokat, csúszómászókat, és ez az erőszakos tapasztalat kihat a halálról való elképzeléseikre is. E mellett spontán játékaik, mint pl. fegyverek használata, rendőrsdi, betörőrsdi vagy indián harci játékok gyakran avatják be a gyermekeket a gyilkosság különböző módjaiba.

Schilder és Wechsler (1934, idézi Tamm – Granqvist, 1995) a gyermekek halálképének alakulását vizsgálták korcsoportjuk függvényében. Kutatásukban 5-14 éves gyermekeknek mutattak halállal kapcsolatos képeket, és a véleményükre voltak kíváncsiak. Ezen eredmények erős korrelációt mutattak a gyermek halálképe és ama hite között, hogy a halál oka agresszió. Az 5-12 éves korosztály különösen hajlott a háború, gyilkosság, balesetek és más erőszakos cselekedet említésére a képek láttán. A gyermekek szemében a halál nem mint az élet természetes befejezése, hanem mint mások kegyetlenségének és büntetésének eredménye jelent meg. Mindazonáltal mondhatnánk, hogy részben az erőszakos képek hatására kapták ezt az eredményt. A halál és az erőszak kapcsolatát azonban újabb kutatások is alátámasztják, amelyek eltérő módszereket használtak.

1.5 A mese mint lehetőség

„Minden mese olyan varázstükör, amely belső világunk valamelyik összetevőjét tükrözi, és azt az utat, melyet meg kell járnunk, hogy eljussunk az éretlenségtől az érettségig. Aki hajlandó belemerülni abba a mély igazságba, melyet a mesék közölnek velünk, először csak egy mély, csöndes vízfelületet fog látni, amely saját képét tükrözi vissza. Rövidesen azonban felfedezi a mélyben lelke belső zűrzavarát, de meglátja azt is, milyen úton nyerheti el a békét önmagával és a világgal: küzdelmeinknek ugyanis ez a jutalma.”

(Bruno Bettelheim)

Vikár György (1984) szerint az óvodáskorú gyermekek már jobban megértik a halált, főként, ha már volt előzőleg is tapasztalatuk. Ugyanis ebben a korban találkoznak először a halál tényével, legalábbis bogarak, kis állatok pusztulásával. 3-6 éves korban a gyermekek úgy vélik, hogy a gondolataikkal is bajt okozhatnak. Ez a mágikus gondolkodás akkor okoz gondot, ha a gyerek előzőleg kívánta a halálát annak a személynek, aki most meghalt. Ilyenkor a bűn tudatával is meg kell küzdenie a gyermeknek. Segíteni abban kell neki, hogy megértse azt a tényt, hogy gondolattal nem lehet senkinek sem ártani.

A gyermeket hagyni kell, hogy a veszteség után a maga módján fejezhesse ki érzelmeit, ami leggyakrabban a játék, illetve mese útján történik, hiszen ez az ő világuk. Freud útmutatása szerint az ember csak úgy csikarhat ki valami értelmet az életből, ha bátran szembeszáll a leküzdhetetlen akadályokkal. Változatos formában pontosan ezt a mondanivalót közvetítik a mesék a gyermekeknek: az életben a súlyos nehézségeket nem lehet elkerülni, hanem küzdeni kell ellenük. A gyermekkel szimbolikus formában lehet a legjobban közölni, hogyan birkózzon meg ezekkel a nehézségekkel, hogyan juthat el biztonságosan a felnőttkorba (Bettelheim, 2008). A szimbólummal való munka pedig azáltal, hogy az objektív értelemadás helyett szubjektív élményeket, érzéseket is mozgósítva munkára fogja a lelket, egyénivé teszi az értelmezést is – bizonyos mértékben. Ha a hallgató beleéli magát a saját meséjébe, a mese élővé válik, és a hallgató értelmezheti, használhatja a számára aktuálisan leginkább szükséges módon, a történetből belső történet, metatörténet válik (Szőnyi, idézi Stiblar, 2007).

A „biztonságos” történetek nem tesznek említést sem öregedésről, sem halálról, az emberi lét határaitól, sem az örök élet utáni vágyról. A mese viszont épp ellenkezőleg, nyíltan szembesíti a gyermeket az alapvető emberi létfeltételekkel. Segíti a gyermeket, hogy átlássa az egyszerű emberi kapcsolatokat azáltal, hogy a hős szerepébe bújjik. A mese olyan távlatokat nyit meg előtte, melyek lehetővé teszik, hogy felülemelkedjék kétségbeesett

helyzetén. Hogy melyik az a mese, ami segítségére siet aktuális problémájában, azt a gyermek pontosan tudja, úgy, ahogy azt is, hogy milyen megoldást mutat neki szorult helyzetében (Bettelheim, 2008). A mese a gyermek képzeletének fejlődésére közvetlenül hat, közvetve pedig a gyermek gondolkodására, világgképére (Büki, 1999).

Mérei és Binét (2006) felhívják a figyelmet arra, hogy a mesék fontos szerepet játszanak a gyermeki gondolkodás kialakulásában, főként, amikor még nem alakult ki a racionalitás. Az élet dolgait áttranszformálják a mese világába, annyi különbséggel, hogy a mesékben mindig minden megoldódik, mint pl. a testvérféltékenység, a gyermeki kicsinység és kiszolgáltatottság, a szülővel szembeni indulatok, a halálfélelem. A mesékben a súlyos nehézségeket nem lehet elkerülni, harcolni kell a boldogságért, s a gyermek ötleteket meríthet ahhoz, hogy feldolgozhassa nehézségeit. A mese szimbolikus és leegyszerűsített formában beszél a problémákról, viszont komolyan veszi ezeket, nem kicsinyíti le, esetleg bagatellizálja őket, hanem nyíltan kimondja a félelmeket, a halált. Úgy próbálja elmondani, ahogy a gyermek a valóságban is szembesül velük.

A mese a biztonság érzését is nyújtja. Egyrészt, mert nem kényszerítő jellegű, „csupán” csábít, csal a világába, másrészt, mert a világa messze van, „az Óperenciás tengeren túl” vagy valahol a távoli múltban, egyszer valamikor. Tovább növeli a biztonság érzését a mese tartalma, a mindig jó vég és a mesén belüli íratlan szabályszerűségek, amik az ismeretlen mesével szemben is bátorra tesznek. Ez a biztonságérzés már önmagában is megnyugváshoz vezet, ami a belső rendeződést segíti elő, de mindenképpen alapot teremt a mese (egyéni) üzenetének befogadására. A népmesék a kontrasztos, hihetetlen eseményekkel, szereplőkkel, a határtalan lehetőségek világának csábításával alkalmassá teszik a lelket arra, hogy megnyíljon az új lehetőségek, ismeretek előtt, és hogy elég erős és bátor legyen szembesülni az újjal, és befogadni azt. Mindezt természetesen csak akkor éri el a mesék, ha megfelelő módon kerülnek a hallgatóval kapcsolatba (Stiblar, 2007).

A befejezések – boldogan éltek, míg meg nem haltak, vagy még ma is élnek, ha meg nem haltak – jelentése hangsúlyos, mert a gyermekeknek nem hazudik, nem ígér örök életet, nem áztatja azzal, hogy örökké lehet élni. Bruno Bettelheim (2000) szerint ennek a kis mondatnak az az üzenete, hogy a halál nem olyan félelmetes, ha az egyén boldogan élt a földön, és megtalálta azt, akit szeretett. A mese megmutat bizonyos utakat a halálfélelem leküzdésére, támpontot ad a további beszélgetésekre, csak kinek-kinek meg kell találnia a helyes választ a maga számára.

2 Vizsgálat

2.1 Célok és hipotézisek

Kutatásom elsődleges célja, hogy feltárjam a cigány népmesékben rejlő halálképeket, valamint feltérképezem a 7-8 éves cigány gyermekek halálképét, és a kettő közötti esetleges kapcsolatot.

A vizsgálat első része feltáró jellegű, a második részére vonatkozó hipotézisek pedig a következők:

1. hipotézis: feltételezem, hogy a rajzolás során a Tamm és Granqvist (1995) által megjelölt biológiai halálfogalom vizuális ábrázolása lesz túlsúlyban nemtől függetlenül.
2. hipotézis: feltételezem, hogy a halállal kapcsolatos vizuális szimbólumok nem mutatnak nagy eltérés a nemek között,
3. hipotézis: feltételezem, hogy a test és a lélek szóbeli ábrázolása ebben a korban még indifferens lesz,
4. hipotézis: feltételezem, a mesékben megjelenő erőszakos halálképek túlsúlya hatással lehet a gyermekek vizuális halálkép ábrázolására,
5. hipotézis: feltételezem, hogy a gyermekek az interjú során a halál okára vonatkozó kérdéseknél nagyobb valószínűséggel adnak testi okokra vonatkozó válaszokat.

2.2 A vizsgálatban szereplő minta

A kutatás első részének alapját képező mesekönyvek a ma magyar nyelven fellelhető cigány népmese-gyűjtemények részét képezik. A vizsgálatban négy népmesekötetet dolgoztam fel: Nagy Olga: A gömböcfiú, a Sáfár Sándor gyűjtését feldolgozó Jékely Zoltán nevével megjelent Szögkirály című köteteket, Vekkerdi József: A cigány népmese, valamint A tizenkét királyfi című népmesekötetet, amit Bari Károly fordított és jegyzett le.

Kutatás második részében 20 gyermek vett részt. Korosztályukat és nemzetiségüket tekintve hét és nyolc éves roma gyermekek. Nemük eloszlását tekintve pedig 11 fiú és 9 lány. Mindegyikük egy faluból származik.

A kutatásban szereplő minta egyedüli beválasztási kritériuma az volt, hogy az osztályukban csak roma nemzetiségű gyermekek tanuljanak. A kiválasztott osztály megfelelt az elvárásomnak.

2.3 Módszer

A kutatás mindkét része egyaránt kvalitatív és kvantitatív jellegű. Az első rész kvalitatív jellege a mintában már említett mesekönyvek szimbólum- és motívumelemzésére épül, míg a

kvantitatív rész gyakoriság-számításra hagyatkozik. E két módszer egyidejű alkalmazása lehetőséget ad arra, hogy felismerjük a népmesékben rejlő mintázatokat, és ezekből következtetéseket vonjunk le.

A kutatás második részében mind az interjú, mind pedig a rajzok elemzése egyaránt tartalmaz kvalitatív és kvantitatív részt, ami lehetőséget ad egy átfogóbb elemzésre és értelmezésre.

A rajzokat Maare E. Tamm és Anna Granqvist (1995) kutatási módszerét, valamint a Nagy Mária Ilona (1936) által alkalmazott csoportosítást felhasználva elemzem. Az alkalmazott módszer a következő kategóriákat tartalmazza:

- I. **Biológiai halálfogalom:** a test halálának ábrázolása eseményként vagy állapotként. Ide tartozó alkategóriák:
  - a. erőszakos halál megjelenítése
  - b. a halál állapotbeli megjelenítése
  - c. a halál körülményének ábrázolása
- II. **Pszichológiai halálfogalom:** olyan érzelmek kifejezése a halállal kapcsolatban, mint a bánat, a szomorúság vagy a kétség:
  - a. szomorúság ábrázolása (pl. síró emberek a halott vagy a sír felett)
  - b. gondolati ábrázolás (pl. olyan ember ábrázolása, aki a halál borzalmairól gondolkodik)
  - c. üresség ábrázolása (pl. fekete vagy szürke mezők a rajzon)
- III. **Metafizikai halálfogalom:** különböző vallásos, filozófiai absztrakciók, valamint egyéb szimbolikus témák a halál jelentéséről és a halál utáni életéről:
  - a. halálközeli élmény ábrázolása
  - b. halál misztériumának ábrázolás (pl. gyertyaláng, vérző szívek)
  - c. perszonalifikáció ábrázolása
  - d. menny és pokol felfogásának ábrázolása

A csoportos interjút Nagy Mária Ilona (1936) kutatásában nyert adatok alapján, valamint a csoportos interjúhoz felhasznált, Loomis (1981) által összeállított Concept of Death Interview (CDI) kiértékeléséhez tartozó kategóriák alapján értékeltem. A felhasznált kategóriák a következők voltak (ld. 1. ábra).

1. ÁBRA – A HALÁL FOGALMÁNAK DEFINÍCIÓI

Animista	•Minden, ami mozog vagy működik élő.
Antropomorfista	•Élettelen vagy halott dolgok humán tulajdonságokkal vagy viselkedéssel való felruházása.
Immanens igazság	•Halál, mint a bűn okozati viszonya.
Konkrét halál-felfogás	•A halál az élő és élettelen közötti szemmel látható biológiai különbségeken alapul.
Absztrakt halál-felfogás	•A halál a belső biológiai diszfunkciók következménye.
Univerzalitás	•Mindenki meghal egyszer.
Személyes halál	•Én is meghalok egyszer.
Irreverzibilitás	•A halál nem visszafordítható állapot.

2.4 Az eljárás menete

Kutatásom első részét a mintában fellelhető mesék olvasásával kezdtem, majd ezekből válogattam ki a halál és újjászületési képeket, amelyeket a végén egy táblázatban összesítettem. A táblázatban magát a szimbólumot helyeztem el úgy, hogy először kialakítottam a különböző csoportokat, amik mentén kategorizálhattam a megjelenő képeket. Ezek után gyakoriságot számoltam az előforduló szimbólumok számából, valamint értelmeztem a kapott képeket.

A halálképeket a következő csoportokra osztottam fel, amelyek alapját képezték a mesékben található minták besorolásának (ld. 2. ábra).

2. ÁBRA HALÁLKÉPEK

öngyilkosság
akasztás
erőszakos halál
testvérgyilkosság
gyermekgyilkosság
szerelem
test-lélek szétválasztása (kettévágás-feldarabolás)

Ahhoz, hogy a kutatás második részét elvégezhessem, először a kiválasztott iskolában látogatást tettem az igazgatónőnél, akinek részletesen elmeséltem, hogy miről is szól a kutatásom. Miután a részleteket egyeztettük, hozzájárult a gyermekekkel való munkámhoz. A megbeszélte időpontban újra ellátogattam az iskolába, ahol 2 órán keresztül zajlott a vizsgálat. Ez magába foglalta a gyerekek tájékoztatását a kutatásról, valamint magát a vizsgálatot: az interjút, a mesefelolvasást és a rajzolást.

Elsőként a csoportos interjút vettem fel. A gyerekekkel körbe ültünk, hogy mindenkit kellőképpen meg tudjak figyelni. Ezután egy cigány népmesét olvastam fel a gyermekeknek, még pedig A gömböcfiút. A mese felolvasását követően megkértem őket, hogy képzeljék el, hogy felkérlek őket arra, hogy készítsenek egy festményt, aminek az a címe, hogy „A halál” –, akkor mit rajzolnának? A rajzolás változó időt vett igénybe az egyes gyermekeknél.

A vizsgálat kifejezetten jó hangulatban telt. A gyermekek hamar ráhangolódtak a feladatra, és egész idő alatt aktívak voltak. Utána pedig lehetőséget adtam nekik, hogy ha bármi felmerülő kérdésük van, vagy a vizsgálatból kifolyólag valamilyen szokatlan érzélem támadt bennünk, akkor azt megbeszéljük.

Miután a kapott adatokat a módszertani részben már említett eszközök mentén táblázatba soroltam, számszerűsítettem azokat, és gyakoriságot számoltam. Az előfordulási arányokból, valamint az interjúból nyert adatokból pedig következtetéseket vontam le.

2.5 Adatok és eredmények

2.5.1 Mesék elemzése

Az 3. ábra a halálképeket foglalja össze, valamint a hozzájuk tartozó kategóriákat. A 4. ábra pedig a halál- és újjászületési képet összegzi. A részletes adatok a függelékben szerepelnek.

3. ÁBRA: HALÁLKÉPEK A MESÉBEN

testvérgyilkosság
•...Amikor öccsük elaludt elvágták a nyakát és elásták a kert végén...
akasztás
•...A barlangban lakó medvét kicsalogatták, a fejére esett a kötél, majd felhúzták, és ott megfulladt...
természetes halál
•...Zóga 77 éves korában halt meg a cigányok között...
erőszakos halál
•...A latort a lova után kötötték. A testéből pozdorja lett, nem maradt semmi. A véreből tó lett. Csontokból egy kőszikla lett...
feldarabolás
•...De a két nagynénédet meg kell ölni! Négyfelé vágták őket, megégették a falu négy sarkán...
családon belüli gyilkosság
•...Amikor lefeküsznek, tizenkét óra felé fogja magát a vén boszorkány, előveszi a nagy kardot és levágja 19 lányának a fejét...
kettévágás
•...János kettéhasítja az ördögöt. Egyik felét elhajította oda, ahol a szent nap lemegyen, a másikat oda, ahol a szent nap felkel. A másik feléből a világ másik végén víz lett, egy kút, amelyikben talán még ma is lehet vizet találni, ami belőle keletkezett...
öngyilkosság
•...János- most már addig megyek, amíg megölöm magam. Ment vagy 100 métert, megmarkolta a saját haját, s úgy földhöz csapta saját magát, hogy meghaljon. S egyszeriben lesüllyed a föld gyomrába...

4. ÁBRA: HALÁL- ÉS ÚJJÁSZÜLETÉSI KÉPEK A MESÉBEN

kettévágás - újjászületés - integráció
•...A lány megfürösztötte a fiút, felhasította, belerakta a beleket, a tüdőt, s alig hogy megmutatta neki a két lábat meg a két kezét, azok maguktól a helyükre mentek. És a fej is...
szétarabolás - újjászületés - integráció
•...Kardját kirántotta és összekaszabolja Jánost. A lány a legkisebb porcikáját is összeszedte és belerakta egy zsákba, az elvitte az öregasszonyho. Kiszórta egy hosszú asztalra, s szépen összeragasztotta úgy, ahogy az előtt volt...
újjáéledés - elnyelés - beavatási halál
•...Annyira felmérgeztette magát a király és csak bekapta őt és bement a hasába. Majd a küszöbre állt, egyet okádik, kidobta őt. No, volt az unoka, amilyen volt, de hétszer különb, mert a kígyó táltossága mind belement...

A cigány népmesékben előforduló halálképek közül a következőket emelem ki, és foglalkozom velük részletesebben:

- **feldarabolás**, illetve **kétfelé vágás**:

„János kettéhasítja. Egyik felét elhajította oda, ahol a szent nap lemegy, a másikat oda, ahol a szent nap felkel.”

„Ő elkapta a hajánál fogva, egyből rátekerte a haját a karjára, s úgy a földhöz vágta, hogy 150 felé hasadt. Mindjárt tüzet tett rá, elégette, szétfújta a levegőbe.”

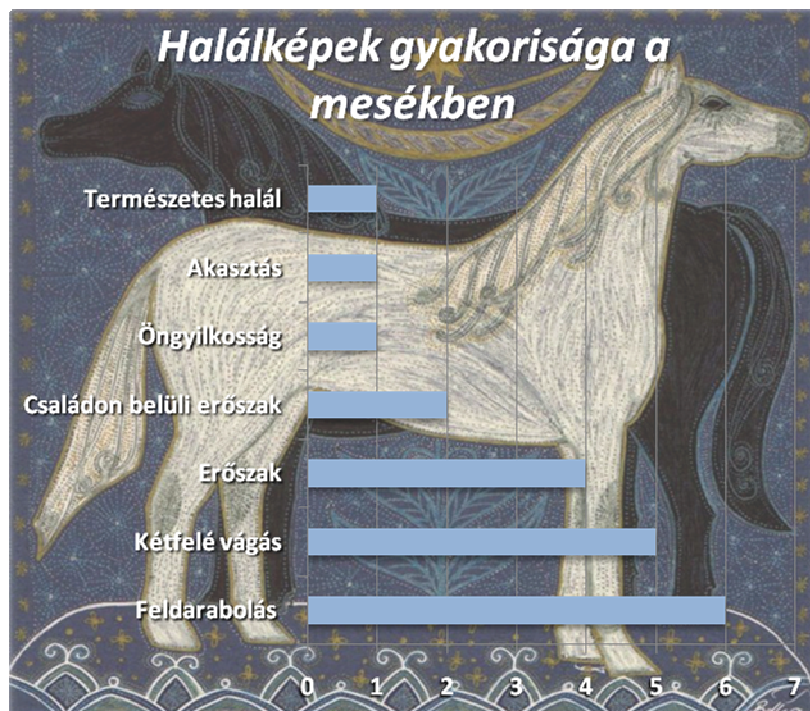
A „hétrét-görnyedés” (feldarabolás) a táltos beavatásának szimbóluma. A táltosmondakörhöz tartozó „feldarabolás” motívum arról a hiedelemről mesél, hogy a révület (elrejtetés) idején a táltosok (garabonciások, tudósok) kezét és lábát kicsavarják, szétszaggatják, majd új életre keltik őket. Midőn a táltosjelölt feléled, már a „tudomány” birtokában van. A hős feldarabolásának és összerakásának motívuma előfordul azokban a mesetípusokban is, amelyekben a szétdarabolt és forrasztófüvel, élesztővízzel feltámasztott hős „hétszerte erősebb” lesz, mint annak előtte volt. Diószegi Vilmos a táltosmondakör és a magyar népmesék „feldarabolás” motívumát vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy ez a sámánképzet maradványa. Ortutay Gyula megjegyzi még, hogy a szétdarabolt, halott mesehős feltámasztásának elképzeléséhez erősítést nyújthattak a középkori legendáriumok és prédikációk szentjeinek feltámasztás-csodái is (Magyar Elektronikus Könyvtár, 2008). A feldarabolás egyik célja, hogy csontjait megszámlálhassák. A vadásztársadalmakban a csontok az élet lényegét jelentik. A sámánvá váláskor a beavatandó utazása során azt élheti át, hogy a szellemek megkínózzák, testét csontvázig csupasztítják, feldarabolják, majd ismét összerakják. A sámánavatás halálmotívuma az újjászületéssel egészül ki (Schmidt, é.n.). Maga Boldizsár Ildikó meseterapeuta is kiemelkedően gyakori és elterjedt beavatási elemnek tekinti a feldarabolást (Boldizsár, 2008). A kettévágás áttételesen jelez minden kettősséget: férfit és nőt, világosságot és sötétséget, életet és halált, jót és rosszat (Lencsés, 2009).

Ha azonban pszichológiai szempontból nézzük meg, azt is mondhatnánk, hogy a Jung által elképzelt psziché szerkezetében szereplő árnyék és persona különválasztásáról beszélünk, hiszen az élet és halál, a jó és rossz szimbolizálhatja e két részt. *„Az árnyék egy morális probléma, mely kihívás elé állítja az ego-t (egyéniséget), mivel senki sem tudatosíthatja az árnyék létezését figyelemreméltó lelki erőfeszítés nélkül. A tudatosodás folyamata magába foglalja a személyiség sötét oldalainak felismerését, mint jelenbélit és valódit. Ez a cselekedet feltétele bármilyen önismereti tevékenységnek.”* (Jung, 1950) Ezzel szemben a persona: *„A persona az egyéni tudatosság és a társadalom kapcsolatának komplikált rendszere, egy megfelelően álló maszk, mely egyrészt arra készült, hogy határozott benyomást keltsen másokban, másrészt pedig, hogy elrejtse az egyén valódi természetét.”* (Jung, 1928). Ilyen értelemben, akár úgy is értelmezhetjük ezt a képet, hogy a testi értékek felett (árnyék, mint a saját lelkünk sötét oldala) győzedelmeskedik a lelki (persona, amit magunkban is elfogadunk és becsülünk). A test – ami csupán anyagi és szenny – marad a földé, és minden, ami értékes, a túlvilágra, az öröklétbe költözik. Ezen kívül más

szempontból, akár a cigányság hitvilágán keresztül is megközelíthetnénk ezt a képet. Tudjuk, hogy hitviláguk indiai gyökerű, és a halál után tovább élő, testtől függetlenül létező szellem hitén alapul (Kemény, 2008). Így az is egyfajta magyarázata lehet a kettévágás, illetve a feldarabolás képének, hogy a hitük szerint a test és a lélek különválasztható entitások, amelyek közül a szellem tovább él. Ekkép számukra ez a kép kevésbé kegyetlen jelentést hordozhat, mint egy más kultúrájú ember számára, aki a megszokott „Addig éltek, míg meg nem haltak” mesevégződéshez szokott, noha az utóbbi sem zárja ki a test-lélek dualista felfogását.

Az 5. ábra az 1. táblázatban található halálképek gyakoriságát foglalja össze. Amint látjuk, vannak olyan képek, amelyek előfordulási aránya feltűnően magas.

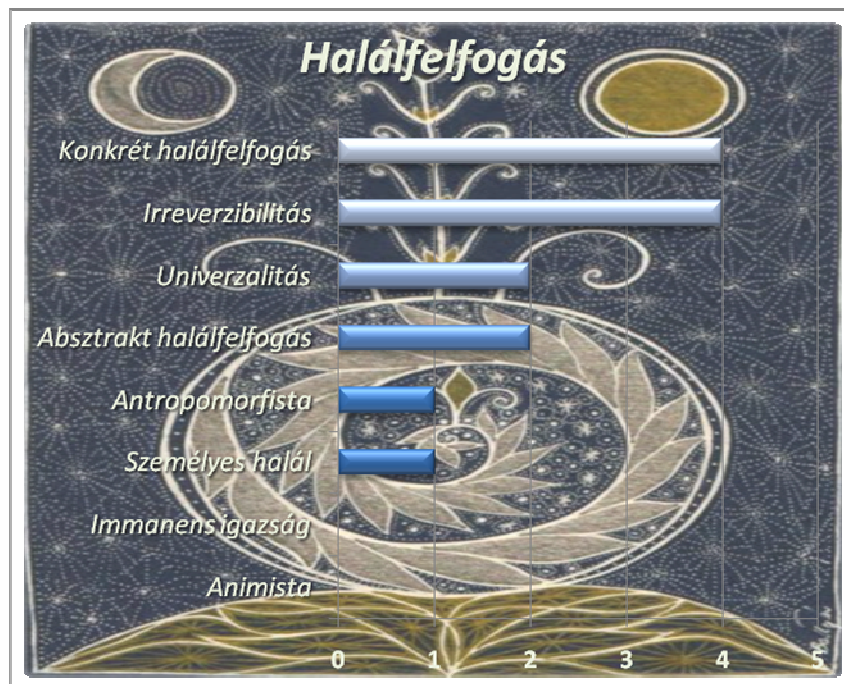
5. ÁBRA: HALÁLKÉPEK GYAKORISÁGA A MESÉKBEN

2.5.2 Rajzok elemzése

A 6. ábra a csoportos interjúban nyert eredményeket tartalmazza, melyeken – a Loomis (1981) által összeállított CDI nevű kérdőívre adott válaszok alapján – a következő kategóriák meglétét, illetve hiányát figyelhetjük meg a gyermekeknél. Ez egyben segít, hogy megállapítsuk halálképük fejlődési stádiumát.

6. ÁBRA: HALÁLFE LFOGÁS

Az ábrán látható eredmények is szemléltetik, hogy a gyermekeknél már nincs jelen az animista halálfe l fogás, sem az immanens igazság tétele. Nem verbalizálták, hogy az emberek halála esetleg azok bűne miatt következik be. Többségben (5:3) fordult elő, hogy a gyerekek testtel kapcsolatos dolgot jelöltek meg a halál okaként. Ilyen a betegség, valamint a többször is kihangsúlyozott öregség. Gyakran fejezték ki azt az elgondolásukat, hogy az idősök gyengék, ők halnak meg, a fiatalok viszont erősek. Azonban tisztában voltak azzal, hogy a fiatalok sem örökéletűek, mivel hangsúlyozták az a nézetüket, hogy ők is meghalhatnak például balesetben. Ez a megállapítás az univerzalitás tételének meglétét jelzi gondolatvilágukban, vagyis hogy mindenki meghal egyszer. Az antropomorfista halálfe l fogás jelenléte szemlélteti, hogy a gyermekeknél még él a perszónifikációs készség, ami a Nagy Mária Ilona által felállított 2. fejlődési szakaszra jellemző. Azonban megjegyezzük, hogy csupán egy alkalommal volt erre utaló válasz. Noha néhány gyerek azt mondta elsősre, hogy az ember nem tud visszajönni a halálból, később páran hozzátették, hogy de igen, mégpedig szellem formájában, viszont láthatatlan alakban. Az irreverzibilitás ténye még láthatólag nem él a gyerekek egy részében, azonban a többségnél már elmondható, hogy megértették a halál visszafordíthatatlanságának tényét.

A gyerekek zöménél már kialakult a halál absztrakt, valamint konkrét felfogása is, tehát tisztában vannak az élő és élettelen dolgok közötti látható biológiai különbségekkel, sőt a belső biológia diszfunkciók eredményével is. Erre utaló válaszokat többször kaptam az interjú

során, ahol kifejezték, hogy az élők látnak, hallanak, mozognak, dobog a szívük, lélegeznek és éreznek.

2.5.3 Az interjú elemzése

Maare E. Tamm és Anna Granqvist (1995) kutatási módszerét felhasználva a következő csoportosítást végeztem el az általam kapott mintán:

1) **Biológiai halálfogalom:** a test halálának ábrázolása eseményként vagy állapotként. Ide tartozó alkategóriák:

- erőszakos halál: háború, bombázás, gyilkos jelenet, akasztás, valamint a baleset különböző formái
- a halál állapotbeli megjelenítése: temetkezési jelenet, koporsó, temető

2) **Pszichológiai halálfogalom:** olyan érzelmek kifejezése a halállal kapcsolatban, mint a bánat, a szomorúság vagy a kétség:

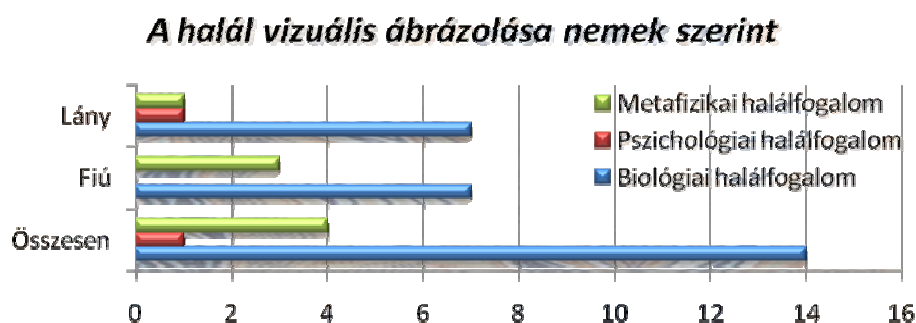
- szomorúság: síró emberek a sír felett, körül

3) **Metafizikai halálfogalom:** különböző vallásos és filozófiai absztrakciók, valamint egyéb szimbolikus témák a halál jelentéséről és a halál utáni életéről:

- perszifikáció: a halál antropomorfizálása, pl. ördög, csontváz, kaszás és ehhez hasonló megjelenítések

A 7. ábra M. E. Tamm és A. Granqvist (1995) besorolási módszere alapján a gyakorisági előfordulást szemlélteti.

7. ÁBRA: A HALÁL VIZUÁLIS ÁBRÁZOLÁSA NEMEK SZERINT

A grafikonon szemléltetett eredmények alapján megállapíthatjuk, hogy a gyerekek rajzain nemtől függetlenül a biológiai halálfogalom dominált, mivel 19 gyermekből 14 ezt a fajta ábrázolásmódot választotta. A leggyakoribb ábrázolás a halál állapotbeli megjelenítése volt, vagyis a temető, koporsó és a temetkezési jelenet. Itt minimális eltérés figyelhető meg a

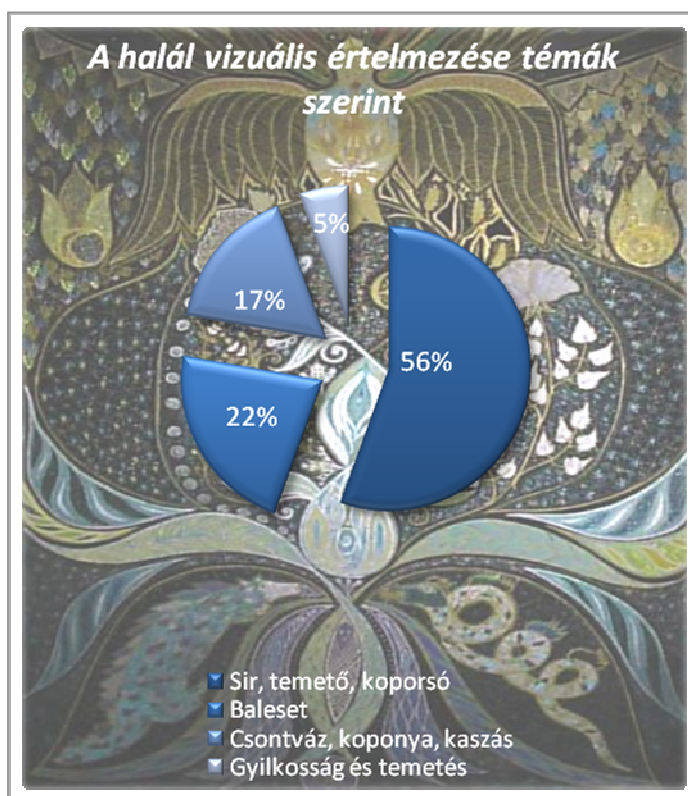
nemek között, de a lányoknál dominált ez a fajta megjelenítés (6:4). A halál erőszakos megjelenítése csupán 5 rajzon látható. Ebből 4 baleset és egy gyilkossági jelenet.

A biológiai halálfogalom megjelenítése mellett a metafizikai halálfogalom volt a legtöbbet előforduló ábrázolási forma. Ennél az ábrázolási módnál a perszifikációt, a halál antropomorfizálását figyelhettük meg. A gyerekek a csontvázat, koponyát és a kaszás embert ábrázolták. Összesen 3 rajzon volt látható megszemélyesítés, és mindhárom fiúk készítették. A gyerekek perszifikáló törekvéseire már az interjúelemzés során is kitértem, mikor a szellem fogalmát alkalmazták.

A pszichológiai halálfogalom, vagyis olyan érzelmek kifejezése a halállal kapcsolatban, mint a bánat, a szomorúság vagy a kétség, egyetlen rajzon volt csak látható, ahol egy ember sír a koporsó mellett. Ezt a rajzot kislány készítette.

A 8. ábra az egyéni rajzokon megjelenő halál-felfogást ábrázolja.

8. ÁBRA: A HALÁL VIZUÁLIS ÁBRÁZOLÁSA TÉMÁK SZERINT

A halállal kapcsolatosan a következő szimbólumok jelentek meg: sír, koporsó, temető 56%-ban volt jelen a rajzokon, a koponya, csontváz és a kaszás pedig 17%-ban. Az utóbbi három szimbólum már említésre került a metafizikai halál fogalmánál is, mivel a halál kaszásként való ábrázolása perszifikációs törekvést jellemez.

Gyakori volt a sírt rajzoló gyermekeknél, hogy saját családtagjuk sírját rajzolták le: pl. nagyszülőket, valamint az egyik képen megjelent az édesanya korán elhunyt gyermekének ábrázolása. Ezeken a rajzokon többször előfordult, hogy megnevezték, felírták a sírkőre, hogy ki fekszik a sírban.

Nyolc rajzon jelent meg emberábrázolás, ebből 3 rajzon jelenítették meg magát a halott embert. Mind a három koporsóban fekszik, tehát transzparencia jellemzi őket. A rajzokat lányok készítették. Nem készült azonban olyan rajz, ami nem ember, hanem például állat halálát ábrázolta volna. Feuer Mária (2000) az ilyen gyermekrajzokat életkori sajátosságként említi.

2.6 Megbeszélés

A vizsgálat során nyert eredményekből arra következtethetünk, hogy a gyermekeket foglalkoztatja a halál ténye, és a felnőttek többségével ellentétben, ők nyitottan és merészen beszélnek azokról a kérdésekről, ami egy felnőttnek már tabu. Valószínűleg az is hozzájárul ehhez a nyitottsághoz, hogy az általam vizsgált korosztály (7-8 éves) abban a Piaget által definiált konkrét műveleti szakaszban van, amelyet nyitottság és érzékenység jellemez.

A kutatásban megfogalmazott első hipotézis, miszerint nemtől függetlenül, a gyerekek a biológiai halált túlsúlyban ábrázolni, beigazolódott. Ezen belül is a halál állapotbeli ábrázolása volt domináns, vagyis a temető, koporsó és a temetkezési jelenet. A halál erőszakos megjelenítése csupán 5 rajzon látható. Eredményeim alátámasztják Tamm és Granqvist (1995) kutatását, akik szintén hasonló eredményeket kaptak, valamint kihangsúlyozták, hogy a biológiai halállal kapcsolatos halál-felfogás inkább a fiatalabb korcsoportra jellemző.

A biológiai halál fogalmához tartozó, erőszakos halál kategóriáján belül található gyilkos jelenet, illetve baleset viszonylag gyakori előfordulása utalhat a média gyermekekre gyakorolt hatására. Ugyanis a média hatása már nem csak a városokban figyelhető meg, hanem az eddig szokásaikat híven őrző falvakban is, megváltoztatva és egyben felerősítve a gyerekek agresszív halálképét. Antony (1971) szerint a gyermekek elsődleges gondolatai a halálról az erőszakkal hozhatók összefüggésbe. A kisebb gyermekek gyakran ölnek meg rovarokat, csúszómászókat, és eaz z erőszakos tapasztalat kihat a halálról való elképzeléseikre is. E mellett spontán játékaik, mint pl. fegyverek használata, rendőrösdi, betörösdi vagy indián harci játékok gyakran avatják be a gyermekeket a gyilkosság különböző módszereibe. Schilder és Wechsler (1934, idézi Tamm – Granqvist, 1995) is hasonló véleményen vannak,

mivel kutatásuk során arra jutottak, hogy az 5-12 éves korosztály különösen hajlott a háború, gyilkosság, balesetek és más erőszakos cselekedet említésére a mutatott képek láttán.

Az erőszakos halál megjelenítésénél feltételeztem, hogy a gyerekek számára ismert mesék is állhatnak a háttérben, ugyanis az általam olvasott mesekötetekben nagyon gyakori volt a halál erőszakos ábrázolása, míg a legkevésbé gyakori a természetes halálé. A legtöbbször előforduló kép a test feldarabolása, kettévágása, valamint a testi erőszak volt. A gyerekek rajzain is az erőszakos halál vizuális ábrázolása volt a halál egyik leggyakoribb megjelenítése. Mivel az általam vizsgált gyerekek – elmondásuk szerint – gyakorta hallják saját népmeséiket, ezért feltételezhető, hogy a média hatása mellett a mesék erőszakos képei is hatást gyakorolnak képzeletvilágukra.

A kutatás során a szimbólumok használatát is figyeltem. Fontosnak éreztem, mivel maguk a szimbólumok minden társadalomban és kultúrában fontos helyet foglalnak el, ott élnek és munkálkodnak az adott társadalmat alkotó emberekben. A mélypszichológia kimutatta, hogy a szimbólumok és a mitikus témák ott élnek a modern ember pszichéjében is, s az archaikus szimbólumok archetípusai – fajra és történelmi közegre való tekintet nélkül – minden ember közös lelki anyanyelvét alkotják (Eliade, 1997). A szimbólummal való munka, azáltal, hogy az objektív értelemadás helyett szubjektív élményeket, érzéseket is mozgósítva munkára fogja a lelket, bizonyos mértékben egyénivé teszi az értelmezést is (Szönyi, idézi Stiblar, 2007).

A gyerekek szóban forgó rajzain a következő szimbólumok jelentek meg: sír, koporsó, temető (56%), koponya, csontváz és a kaszás (17%). Mind a koponya, mind pedig a csont szimbolikus értéke nagy. A koponya az elmúlás egyetemes emberi jelképe, valamint az emberi test egyik legfontosabb anatómiai eleme. A csont a test legkevésbé múlandó részét szimbolizálja, egyben az élet megtestesülését is. Egyes népeknél a lélek egyenesen a csontokban lakozik (Chevalier – Gheerbrant, 2007).

A sír, a koporsó illetve a temető szimbólumának használata nagyjából egységes (lányok 6, fiúk 4 rajz) volt. Ezen kívül fontosnak tartom megemlíteni, hogy ezeken a rajzokon szinte kivétel nélkül szerepelt a sírban fekvő megnevezése, illetve a gyerekek szóban hozzáfűzték, hogy milyen rokonsági kapcsolatban állnak a halottal. Leggyakoribb a nagyszülők megnevezése volt. Véleményem szerint, a saját családtag ábrázolása utalhat arra is, hogy a roma kultúrában a halál-tabu kérdése nincs jelen, vagy legalábbis csak kevés helyen, mivel az élet részének tekintik az elmúlást, illetve arra is, hogy a gyerekek a nagyszüleik haláláról rendelkeznek leginkább közvetlen tapasztalattal. A falusi környezetben felnövő gyermekek közelebbi viszonyban vannak a halállal, a halotti szokásokkal, mivel az általam vizsgált

faluban még erősen élnek a hagyományok, amelyek fontos szerepet töltenek be (pl. halottat még otthonról temetik, közösen vesznek részt a virrasztáson). Mivel a temető közvetlenül a falu része, ezért gyakran a gyerekek játéktere is. Polcz Alaine (1998) is hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy a temető régebben a lehetőleg magaslaton álló templom kertjében kapott helyet mindenki szeme előtt, s ezáltal a halottak az élet középpontjában álltak, és a halálhoz való viszony családi, a haldoklás és a halál természetes volt.

A gyerekek az interjú során sem kerülték el saját tapasztalataik említését. Mind a 19 gyermek beszámolt arról, hogy már vett részt temetésen, ezen kívül pedig négyen már halottat is láttak.

Sokuk számára nagy kérdés a halál beállta utáni állapot: mi lesz a testünkkel, mi lesz a lelkünkkel? Ezek a kérdések nem csupán a különböző vallások magyarázatait ismerő felnőttet vezetik kételyek közé. Fontosnak tartottam megfigyelni a gyermekek elképzeléseit a halál okairól, és a halál utáni testi és lelki változásokról. Feltételeztem, hogy ebben a korban a test és a lélek még indifferens lesz. Az interjú során a test-lélek kapcsolatára a 3. (a,b), a 7., és a 10. kérdés vonatkozott. A válaszokból kiderült, hogy a gyerekek elkülönítik a testet és a lelket, mivel megfogalmazták, hogy a halál beállta után külön állapotba, helyre kerülnek. Nagy Mária Ilona (1936) kutatási eredményei szerint akkor tekinthető a gyermek által megfogalmazott test-lélek kapcsolata indifferensnek, ha a következő megoldási kísérletekkel találkozunk: 1. a lélek elpusztul a testtel együtt, 2. a test egy része elrohad, másik része az égbe jut, 3. az egész ember (testestől, lelkestől) felmegy a mennybe. Az utolsó megoldási kísérlet már előrevetíti, hogy a test és a lélek szétválasztása hamarosan bekövetkezik.

Saját eredményeim azonban arról tanúskodnak, hogy a gyerekek válaszai a Nagy Mária Ilona által megadott lehetőségek közül egyiknek sem felelnek meg, mivel a test és a lélek halál utáni helyét abszolút szétválasztják. Véleményem szerint a kapott válaszok betudhatók annak, hogy a gyerekcsoportomnak az általános iskolások nagy részéhez hasonlóan erős a túlvilágban való hite, valamint az iskolában is viszonylag erős a katolikus hitoktatás és a gyermekek lelki gondozása. A katolikus vallás pedig a test elporladását és a lélek halhatatlanságát hirdeti. A gyerekek erre utaló válaszokat is adtak, amikor a saját halálukra vonatkozó kérdésnél többen megjegyezték, hogy ha Isten úgy akarja, akkor most is meghalhatnak. Valamint az újjáéledésre vonatkozó kérdésre adott válaszokban egyértelműen megmutatkozott a keresztyén tanítás: *„Isten ad örök életet. A lélek újraéled. Ha meghalunk, még lélekben tovább élhetünk.”*

Az interjú során azonban a halált külön személyként azonosító perszonalizáló típusra jellemző ábrázolásmód is megfigyelhető volt. Amikor megkérdeztem, hogy vajon a halott

vissza tud-e jönni, azt válaszolták, hogy nem, majd helyesbítettek: szellem formájában igen, de láthatatlan alakban. Ezen kívül, ha az elhunytal álmodnak, akkor is láthatják őt, és ott a „jó” alakjában emlékeznek rá vissza. Az, hogy a gyermek személyként milyennek képzeletben a halottat, Nagy Mária Ilona szerint függ a környezettől, az érzelmi beállítottságtól és a fantázia erősségétől és minőségétől. A gyerekek a halottat szellemnek képzeletben, jellemző rá a láthatatlanság. A valóságérzék növekedése következtében a gyermek kénytelen érzelmileg és értelmileg is a halál valóságát elfogadni, de még idegenkedik tőle, és igyekszik távol tartani magát. Így projekciós mechanizmussal kivetíti, és alkot belőle egy külön lényt. Amennyiben a halál bennünk van, akkor nem szabadulhatunk meg tőle, de ha rajtunk kívül helyezkedik el, már más a helyzet, sokkal esetlegesebbé válik. Másik meghatározó tény az ösztöntörekvések szerepe, mely azt kívánja, hogy a halál, ha már létezik, akkor távoli személy legyen. Valóságelvünk viszont feltételezi, hogy a személy látható. Végül létrejön a kettő között egy kompromisszum, ami azt a megoldást kínálja, hogy a halál személy ugyan, de láthatatlan. Yalom (1980, idézi Tamm – Granqvist, 1995) a perszonalifikációs törekvést azzal magyarázta, hogy a halál megszemélyesítése a szorongás enyhítésére irányul. Amíg a gyermek abban a hitben él, hogy a halált egy külső személy okozza, addig biztonságban van a szörnyű valóságtól. Yalom továbbá azzal érvelt, hogy az antropomorfikus halálfélelem az embert egész életén keresztül elkíséri.

A testi változásokkal kapcsolatos hipotéziseim is beigazolódtak. Túlnyomórészt (5:3) a gyerekek testi okot jelöltek meg a halál okának. Ilyen a betegség, valamint a többször is kihangsúlyozott öregség. Elgondolásaik szerint az idősek gyengék, ők halnak meg, a fiatalok ellenben erősek. Viszont tisztában voltak az univerzalitás tényével, azzal, hogy a fiatalok sem örökéletűek, hiszen ők is meghalhatnak egy baleset során.

Az egész gyermekkoron átível az a gondolat, hogy a halál két fő természeti oka: az öregség és a betegség. Freud úgy vélte, hogy a betegség, öregség, szerencsétlenség, szóval a halál körülményeinek felsorolása azt a célt szolgálja, hogy esetlegesnek tűnjék a törvényszerű.

Az interjúból és a rajzokból nyert eredmények alapján elmondható, hogy a gyermekek többsége még a Nagy Mária Ilona (1936) által ismerttetett perszonalifikáló típusban van, azonban több ízben is elhangzottak olyan válaszok, amelyek már a következő, realista típusba való átmenetet jelzik. A Melear (1973) által kialakított kategóriák alapján azonban a vizsgálatban résztvevő gyermekek már az utolsó csoportba esnek, mivel válaszaik alapján tisztában vannak azzal, hogy a halál végleges, és a halál bekövetkeztével a biológiai funkciók megszűnnek.

Véleményem szerint azt, hogy a gyermekek válaszai már ennyire közelítenek a halál realiztikus elképzeléséhez, elősegíti a kultúra, amiben élnek, és annak a halálkultuszhoz való nyitott hozzáállása. Azáltal is segítik a gyermeket, hogy bevonják a halott és a temetés körüli teendőkbe, őrzik rítusaikat. Mindez – amint már Polcz Alaine is kifejtette – hozzájárul ahhoz, hogy a gyermekben kialakulhasson egy realiztikus kép a halálról, amely segít a gyermeknek megküzdenni belső kérdéseivel és kételyeivel.

3 Konklúzió és kitekintés

A kutatás során kapott eredményeim arra hívják fel figyelmünket, hogy a gyermekek igenis gondolkodnak a halálról, és sokkal többet tudnak róla, valamint sokkal több dologgal vannak tisztában, mint azt a szülők, felnőttek elképzelik.

Már Polcz Alaine (1994) is felhívta a figyelmet a fogyasztói társadalommá válás és a halálkép összefüggéseire. Kiemelte, hogy a társadalmi gondolkodás, a társadalmi tudat átalakítására lenne szükség. Amíg a társadalom elutasítja a halál-témát, addig a pszichológusok is tehetetlenek, mivel a társadalmi tudat döntően hat az egyén halálhoz való viszonyára. Ugyanakkor a társadalmi tudat az egyének magatartásából tevődik össze. Polcz Alaine felhívja a figyelmet arra is, hogy ha nem látjuk a halott testét, ha nem foglalkozunk vele, akkor nem tudjuk realizálni a halált. Fontos, hogy a szülők ne bánjanak gyermekeikkel lekezelően, azt feltételezve, hogy még nem érthetik a világ dolgait, hanem válaszolják meg kérdéseiket, oszlassák el aggodalmaikat.

Bízom benne, hogy vizsgálatom számos további kutatást inspirál majd, hiszen hazánkban jelen terület még mindig kevésbé kutatott, illetve az adott témában megjelent külföldi szakirodalom magyar nyelvű fordításai is szegényesek. Úgy vélem, hogy eredményeim akár alapjául is szolgálhatnak egy későbbi interkulturális kutatásnak, amely esetén nagyobb létszámú adatközlőre, valamint több nemzetiségre is kiterjedő, átfogóbb elemzést lehetne végrehajtani

Zárszóként Pellei Ilona (1994) gondolatait ajánlom mindannyiunk figyelmébe: „*A halálról beszélni kéne, ízlelgetni, szokni, komolyan venni, de nem rettegni. Akkor talán az az utolsó együttlét igazi, megbékítő búcsú lehetne. Jó az elmenőnek és jó az itt maradónak. Ezt az új, vagy inkább újra felfedezett szemléletet a gyermekeink nevelésében is érvényesíteni kell. Vigyük őket a virágdíszes és gyertyafényes halottak-napi temetőbe, hogy itt találkozzanak először ezzel a kérdéssel és ne a horrorfilmek lélekmérgező képeiből alakítsák ki – kontroll nélkül – a halálról való képzeiteiket. A gyermekek bölcsék, többet megértenek a halál jelentőségéből, mint azt mi feltételezzük. Nem ártalmára, de épülésére szolgál a szeretett*

nagyszülők temetési szertartásán részt venni. Igen káros a gyermeket kizárni a családi gyász élményeiből. Osztozzon a szomorúságban, értse meg környezete fájdalmát, vigasztaljon és vigasztaltassék, és ne kelljen becsapni. Egy így felnövő generáció talán kevésbé kiszolgáltatottan néz szembe a halállal.”

IRODALOM

- ANTHONY, Z. – BHANA, K. (1988): *An exploratory study of muslim girls' understanding of death*. Baywood Publishing Co., Inc. (Idézi Fodor-Szlovencsák, 2000)
- ANTONY, S. (1971): *The discovery of death in childhood and after*. London, Penguin Books (Idézi Tamm – Granqvist, 1995)
- BARI K. (1996): *A tizenkét királyfi. Cigány népmesék*. Romano Kher
- BENCZÚR L. (2001): A gyász színei. Gyász a különböző kultúrákban. In: ANGYAL E. – POLCZ A.: *Letakart tükör. Halál, temetkezés, gyász*. Budapest, Helikon Kiadó
- BERZONSKY, M. D. (1987): A preliminary investigation of children' s conceptions of life and death. *Merril-Palmer Quarterly* 33 (4): 505-513. (Idézi Gelman – Nguyen, 2002)
- BETTELHEIM, B. (2008): *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Budapest, Corvina Kiadó
- BOLDIZSÁR I. (é. n.): *A mese mint beavatás*.
<http://www.meseterapia.hu/index.php?action=meseel> – Elérés: 2008. 11. 18.
- BÜKI P. (2003): A népmese és a gyermek. In: BÁLINT P.: *A meseszöveg változatai*. Debrecen, Didakt
- CHEVALIER, J. – GHEERBRANT, A. (2007): Dictionnaire des Symboles. *Ökotáj* 16 (37-38): 6-10.
- ELIADE, M. (1997): *Képek és jelképek*. Budapest, Európa Könyvkiadó
- FEUER M. (2000): *A gyermekrajzok fejlődéslélektana*. Budapest, Akadémia Kiadó
- FODOR-SZLOVENCSÁK K. (2000): *A gyermek halálképének fejlődése*.
http://www.hospice.hu/docu/kh/00-4_07.pdf – Elérés: 2009. 02. 10.
- JAY, S. M. – GREEN, V. – JOHNSON, S., et.al. (1987): Differences in death concepts between children with cancer and physically healthy children. *Journal of Clinical Child Psychology* 16 (4): 301-306.
- JUNG, C. G. (1928): The Relations between the Ego and the Unconscious. In: JUNG, C. G.: *Two essays on analytical psychology*. Collected Works Vol. 7. Princeton NJ, Princeton University Press, 1966.

- JUNG, C. G. (1951): *Aion: researches into the phenomenology of the self*. Collected Works Vol. 9.2. Princeton NJ, Princeton University Press, 1969., 8-9.
- JUNG, C. G. (1997): *Gondolatok az életről és a halálról*. Budapest, Kossuth Kiadó
- KEMÉNY I. (é. n.): *Értékrend és szokások a magyarországi romáknál*. Változó világ: <http://www.valtozovilag.hu/t365/tux0401.htm> – Elérés: 2008. 09. 26.
- LENCSES G. (é. n.): *A tojás misztériuma*.
http://interm.gtk.gau.hu/osiris/content/docs/baromfi/2004_1/2004_1_26_28.pdf – Elérés: 2009. 01. 03.
- Magyar Néprajzi Lexikon* (2004) <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/index.html> – Elérés: 2008. 11. 22.
- MANN, K. (1987): *Fordulópont*. Budapest, Európa Könyvkiadó
- MANN, T. (1959): *József és testvérei*. Budapest, Európa Könyvkiadó
- MELEAR, J. D. (1973): Children's conceptions of death. *The Journal of Genetic Psychology* 123: 359-360. (Idézi Fodor-Szlovencsák, 2000)
- MÉREI F. – BINÉT Á. (2006): *Gyermeklélektan*. Budapest, Gondolat Kiadó
- NAGY M. I. (1936): *A gyermek és a halál*. Budapest, Pont Kiadó, 1997.
- NAGY O. (2002): *A gömböcfiú*. Budapest, Terebess
- NGUYEN, S. P. – GELMAN, S. A. (2002): *Four and 6-year s' biological conceot of death: The case of plants*.
<http://www.ches.ua.edu/departments/hd/faculty/scofield/hd411/articles/nguyen,%20gelman%20%20biological%20concept%20of%20death.pdf> – Elérés: 2009. 02 11.
- ORBACH, I. – GROSS, Y. – GLAUBMAN, H. – BERMAN, D. (1985): Children's perception of death in humans and animals as a function of age, anxiety and cognitive ability. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 26 (3): 453-463.
- PELLEI I. (1994): Halál, kultúra, társadalom. In: HEGEDŰS KATALIN (szerk.): *Halálközelen. A haldokló és a halál méltóságáért*. Budapest, Magyar Hospice Alapítvány, 7-9.
- PIAGET, J. (1929): *The child's conception of the world*. (Idézi Fodor-Szlovencsák, 2000)
- PILLING J. (2001): *A XX. század magyar nyelvű tanatológiai szakirodalmának bibliográfiája*.
<http://mek.oszk.hu/00500/00513/00513.htm> – Elérés: 2009. 02. 02.
- POLCZ A. (1993): *Meghalok én is?* Budapest, Századvég Kiadó
- POLCZ A. (1994): A beteg és családtagjai halállal kapcsolatos problémái. In: HEGEDŰS KATALIN (szerk.): *Halálközelen. A haldokló és a halál méltóságáért*. Budapest, Magyar Hospice Alapítvány
- POLCZ A. (1997): Ajánlás. In: NAGY M. I.: *A gyermek és a halál*. Budapest, Pont Kiadó

- POLCZ A. (1998): *Ideje a meghalásnak*. Budapest, Pont Kiadó
- POLCZ A. (2001): *Élet és halál titkai. Mit mondjunk a gyermeknek*. Budapest, Pont Kiadó
- SCHILD ER, P. – WECHSLER, D. (1934): The attitudes of children towards death. *Journal of Genetic Psychology* 45: 406- 451. (Idézi Tamm – Granqvist, 1995)
- SCHMIDT I. (é. n.): *A sámánisztikus világkép alapszimbólumai. A sámánok kiválasztásáról, beavatásáról*.
http://www.ahimsa.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=106&Itemid=50 –
Elérés: 2009. 12. 28.
- SLAUGHTER, V. (2005): Young children's understanding of death. *Australian Psychologist* 40 (3): 179-186.
- SLAUGHTER, V. – LYONS, M. (2003): Learning about life and death in early childhood. *Cognitive Psychology* 46 (1): 1-30. http://www.psy.uq.edu.au/~vps/slaughter_lyons.pdf –
Elérés: 2008. 12. 21.
- STIBLÁR E. (2007): *A népmese pszichológiája*.
http://nepmese.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=49&Itemid=34 –
Elérés: 2009. 12. 28.
- Szögg király: Cigány népmesék* (1973) (Összeállító: JÉKELY Z.) Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó
- TAMM, M. E. – GRANQVIST, A. (1995): The meaning of death for children and adolescents: a phenomenographic study of drawing. *Death Studies* 19 (3): 203-222.
- VEKERDI J. (1974): *A cigány népmese*. Budapest, Akadémia Kiadó
- VIKÁR GY. (1984): A gyermek és a gyász. In: VIKÁR GY.: *Gyógyítás és öngyógyítás*. Budapest, Magvető Kiadó
- YALOM, I. (1980): *Existential psychotherapy*. New York, Basic Books. (Idézi Tamm – Granqvist, 1995)
- ZANA Á. – SZABÓ G. – HEGEDŰS K. (2008): A halálfélelem, a halál iránti attitűd és a mentális egészség kapcsolatának korosztályos összehasonlító vizsgálata. *Lege Artis Medicinae* 18 (4): 319–320.
- ZAWISTOWSKI, CH. (2008): *Talking to children about death can be challenging*. *HemOnc today*. <http://www.hemonctoday.com/article.aspx?rid=33492> – Elérés: 2008. 12. 21.

FÜGGELÉK

1. függelék

Csoportos interjú

1. Vajon él-e az autó?
  - a. Vajon fáj az autónak, amikor megsérül?
  - b. Vajon meghal az autó?
2. Buksi, a kutya meghalt.
  - a. Honnan tudod, hogy elpusztult?
  - b. Fog még Buksi valaha élni?
3. Béla bácsi meghalt.
  - a. Hol van ő most?
  - b. Hogy jutott oda?
  - c. Vajon vissza tud ő jönni?
4. Bence 7 éves.
  - a. Meghalhatna most Bence?
  - b. Ha öreg lesz, akkor meghal?
  - c. Mi teszi élővé a dolgokat?
  - d. Mi a különbség az élő emberek és a halottak között?
5. Te is meghalsz valamikor? Mikor?
6. Miért halnak meg az emberek?
7. Mi történik, miután meghalsz?
8. Mit csinálnak azok a dolgok, amik léteznek?
9. Mindenki meghal egyszer?
10. Újjáéledhetnek a halott dolgok?
11. Hogy kelthetők életre a halott dolgok?
12. Mit érzel, ha a halálra gondolsz?

2. függelék

A gömböcfiú

Egyszer volt, ha nem lett volna, nem is mondták volna. Egyszer volt egy szegény ember meg egy szegény asszony. Se vénségükre, se fiatal korukra nem született több gyermekük, csak két fiuk. A két fiú közül a nagyobbik tizenhét éves volt, a másik tizenhat éves. A jó Isten úgy adta, hogy anyjuk egyszer csak teherbe esett. Mikor anyjuk teherbe esett, egyszer

csak lebetegedett, és kisfia született. De annak a kisfiúnak nem volt se keze, se lába; tisztára egy gömböc volt. Úgy adta a jó Isten, hogy mihelyst megszületett, máris tudott beszélni. Így szólt az anyjához meg a testvéreihez:

- No, drága kedves édesanyám, drága kedves édesapám, arra kérlek benneteket, hogy a két kedves bátyám menjen, hozzanak nekem két lepedőt, és fonjanak nekem szittyóból két lábat, két kart, meg fejet.

Indult a két bátyja, meghozták, amit kért, fontak neki két lábat, két kart, meg fejet. Amikor mindez készen volt, akkor így szólt anyjához és apjához:

- No, kedves apám, kedves anyám, most azt kérem tőletek, hogy adjatok nekünk három lovat, mert világgá akarunk menni rajtuk.

Ekkor aztán apjuk meg anyjuk adott nekik három lovat, és a három fiú útnak indult. Annyit mentek, hogy a Szent Isten őrizzen! Egyszer csak egy vadon erdőbe kerültek. Abban a vadonban, ott a hegyeken, mit láttak? Megpillantottak egy hatalmas kastélyt. Abban a kastélyban ki lakott? Egy huszonnégy fejű sárkány. A huszonnégy fejű éppen nem volt odahaza, amikor odaérkeztek. Azt mondja a gömböcfiú a testvéreinek, hogy menjenek be, kérjenek egy kicsi szállást egy éjszakára (mert már estére járt az idő). Bemennek, s mikor beléptek, szólnak:

- Adjon Isten jó estét, öreganyám!

- Szintúgy ti is éljetez, kedves fiaim. Honnét jöszök, merről érkeztek, mikor errefelé még az énekes madár sem jár, nemhogy halandó ember?

Mondja a két fiú:

- Arra szeretnénk kérni, hogy adj nekünk egy kicsi szállást erre az éjszakára. Van még egy testvérünk is, odakint a kapuban várakozik.

Azt mondja az öreg ördögös szüle:

- Hát már hogyan adnék! Menjetez, hívjátok be a testvéreteket is.

Kimegy a két fiú, mondják az öccsüknek:

- No, drága kedves öcsénk, azt mondta az öreg ördögös szüle, hogy ad nekünk szállást.

- No, kedves bátyáim, emeljetez fel szépen hónomnál fogva, vigyetez be, és mondjátok, hogy részeg vagyok.

Beviszik a fiút, a gömböcöt, leteszik az ágyra. Kérdi tőlük az öreg ördögös szüle:

- No, kedves fiaim, mi történt a testvéretekkel?

- Ó Istenem, öreganyám, olyan részeg, hogy nem tud a lábán állni.

Belépnek; az öregasszony szól:

- No, tegyetez oda az ágy alá, hogy kialudja magát.

Mindjárt vacsorát tálal elébük. Megeszik a fiúk a vacsorát, s mikor megették, lefeküsznek.

Ekkor a gömböcfiú szól a két bátyjának:

- No, ha megint kérdi tőletek az öregasszony, hogy mi van velem, mondjátok, hogy még részeg vagyok.

- Jól van, kedves öcsénk.

Valamivel később felkel az öreg ördögös szüle, odamegy a fiúkhöz, és ezt mondja:

- Ide hallgassatok! Azt álmodtam, hogy ha öcsétek nem szopik egy keveset a mellemből, én meghalok. Muszáj szopnia egy kicsit!

Megy az öreg ördögös szüle, meg akarja szoptatni. Felteszik a fiút a mellére, hogy szopjon. De miközben szopik a gömböcfiú, olyan nehézé változtatja magát, hogy a vénasszony úgy érzi, mindjárt kiszökik belőle a lelke a súlytól.

- Vegyétek le gyorsan rólam, mert itt halok meg!

Leveszik, s mikor levették, mondja az öregasszony:

- No, hagyjátok úgy reggelig. Talán reggelre kijózanodik a részegségéből, s akkor majd megnézem, hogy kiféle.

Reggel felhossa az Isten a napot, a fiúk felkelnek, megmosakodnak, az öreg ördögös szüle ételt tálal elébük, s mondja:

- No, hozzátok ide az öcséteket, hadd egyék ő is. Talán az este óta kijózanodott a részegségéből.

Felállnak, odamennek hozzá, szólnak neki:

- Öcsénk, nézd, mi van. Neked is velünk kell az asztalhoz ülnöd.

- Mondjátok meg neki, hogy akkor ülök veletek együtt az asztalhoz, meg övele együtt, ha ideadja a kilencedik szoba kulcsát, hogy megfürödjem az erősítő vízben.

- Hallgass ide, öreganyám! Azt mondja az öcsénk, hogy csak akkor ül velünk együtt az asztalhoz, ha ideadod a kilencedik szoba kulcsát, kinyitod a szobát, hogy megfürödhessen abban a vízben.

- Nem tudom odaadni – mondja –, mert nincs nálam a kulcs. A fiamnál van, a legidősebbik fiamnál.

No, elkészültek, elfogyasztották az ételt, szépen megköszönték a reggelit, és fizetni akartak érte. Nem fogadta el. Ekkor aztán a fiúk fogták magukat, útnak indultak.

Ahogy útjukon haladtak, rájuk esteledett. Hol esteledett rájuk? A legöregebbik huszonnégy fejű sárkánynál. Ekkor a két idősebbik fiúhoz szól az öccsük:

- Hallgassatok ide! Menjete k be ebbe a palotába, s ha otthon van valaki, de a huszonnégy fejű nincs otthon, és egy lány jön elébetek, mondjátok neki, hogy én üzenem, a gömböcfiú, hogy adjon nekünk egy kicsi szállást.

Belép a két fiú, szállást kérnek. Csakugyan nem volt más otthon, csak egy királylány, tizenhat esztendő s.

- Adjon Isten jó estét, királykisasszony!

- Szintúgy ti is éljete k, drága kedves legények. Mi járatban vagytok?

- Nézd – mondják –, innét és innét jövünk, ebből és ebből a városból, ebből és ebből a faluból. Öcsénk úgy könyörög neked, mint az Istennek, hogy adj neki szállást egy éjszakára.

- Kicsoda az öcséte k?

- A gömböcfiú az öcsénk – mondják.

- No, ha ő, akkor jöjjön be. Hallottam hírét, de látni ez idáig nem láttam. Szeretném látni, miféle ember.

Belépnek a fiú k, felemelik, megmutatják. Szemügyre veszi a lány, szól:

- No, drága kedves szeretóm, mátol fogva szeretóm vagy. De tudd meg, drága kedves szeretóm, hogy innét többé nem távoztok, mert három testvér lakik itt, huszonnégy fejűek, azok megölnek benneteket.

- No, kedves szeretóm – mondja neki a fiú –, engem rejts el a kilencedik szobában, és te csak azt tedd, amit én mondok neked.

- Jól van, kedves szeretóm.

- Ti pedig, két kedves bátyám, fogjátok ezt a kicsi levelet, vigyéte k el a Vörös királynak, mutassátok meg neki, mondjátok el, hogy hol van a lány, itt lakik a huszonnégy fejű sárkánynál a hegyekben. Három napon belül térjete k vissza. Ha három nap múlva nem találtok itt, akkor tudhatjátok, hogy meghaltam, megölte k. Ha itt leszek, akkor majd meglátjuk, hogy s mint lesz tovább.

Ezzel fogta magát a két fiú, a két bátyja, elbúcsúztak öccsüktől, elindultak. A gömböcfiú ott maradt elrejtözve a kilencedik szobában. Hát egyszer csak hazaérkezik a huszonnégy fejű.

Kérdezi a szeretójétől, a királylánytól:

- Készen van a vacsorám?

- Készen van.

Feltá lalja az asztalra. Megeszi, lefekszik. Reggel fogja magát, indul magának. A lány beme gy a gömböcfiúhoz, kérdi:

- No, mit te gyek? Mi a teendőm?

- Hallgass ide! Amikor hazaérkezik a férjed, mondd neki, hogy azt álmodtad, hogy ha nem hoz neked emberlábat meg emberkezet meg fejet meg tüdőt meg belet, meghalsz. De te csupán látni akarod őket. Mert azután már nem fogsz félni tőlük. Ő majd nem akar hozni, de te ne engedj, hanem igenis hozzon.

Úgy adta Isten, hogy hazaérkezik a huszonnégy fejű, elfogyasztják a vacsorájukat, lefeküsznek, s a lány felretten álmából.

- Mi történt, kedves feleségem? – kérdezi tőle.

- Nézd, mit álmodtam, s mit álmodtam! Azt, hogy hozz nekem valamiféle emberlábat, valamiféle kart, fejet, tüdőt, belet, hogy láthassam.

- Ó Istenem, kedves feleségem! Hát én meg honnét hozzak neked?

- Én ezt álmodtam.

Úgy adta a jó Isten, hogy egyszer csak lerakta elébe az asztalra:

- No, kedves feleségem! Nézd csak, itt van az asztalon.

Ránéz. Mikor megnézte:

- No, kedves férjem – mondja a lány –, most már nem félek.

- No, feleségem, megyek, eldugom valahová.

- Hagyd itt az asztalon, majd én holnap eldugom.

- Rendben van. Ha holnapra nem dugod el és közbejön valami, hogy nem tudod eldugni és elvesznek, levágom a fejedet.

- Ne félj, kedves férjem, úgy eldugom, hogy senki sem talál rá.

Ezzel fogta magát a huszonnégy fejű, és elment.

Amikor elment, a lány behordta a fiúnak azokat a beleket, azt a fejet, a két lábat, a két kart.

Ekkor azt mondta a fiú:

- No, kedves szeretóm, most hozz egy hordó vizet, hogy megfürödjem.

A lány megfüröszttötte, aztán felhasította, belerakta a beleket, a tüdőt, és alig hogy megmutatta neki a két lábat meg a két kezet, azok maguktól a helyükre mentek. Ugyanúgy a fej is. Ekkor egyszeriben felpattant a gömböcfiú, és tüstént tizenhét esztendőssé változott.

Fogta a lányt, megcsókolta, szólt:

- No, drága kedves feleségem, tudd meg, hogy mától fogva én vagyok a férjed, te vagy a feleségem.

Ekkor bement az egyik szobába, felkészült, királyi köntöst öltött magára, kardot és szablyát vett magához. Mikor felkészült, várta a két testvérét. Amikor a két bátyja megérkezett, nem ismertek rá, hogy ugyan ki lehet. Kérdezték:

- Te vagy a mi kedves öcsénk?

- Én vagyok – mondja nekik. - Nos, tudjátok meg, hogy mától fogva velem együtt kell viaskodnotok, és addig kell viaskodnunk, amíg meg nem öljük a három huszonnégy fejűt, és hazatérhetünk.

No, ez megvolt. A három fiú fogja magát, és visszatér az öreg ördögös szüléhez.

- No, kedves testvéreim, menjetek be, kérjeteK szállást egy éjszakára!

Bemegy a két fiú, mondja:

- Öreganyám, légy szíves, adj nekünk megint szállást egy éjszakára!

Belép a három fiú, asztalhoz ülteti őket. Amikor asztalhoz ültette őket az ördögös szüle, észreveszi, hogy a gömböcfiú felírta a nevét a homlokukra színarany betűkkel. Megrémült az öregasszony, amikor a fiút látta. Odaszólt a három fiúnak:

- No, kedves fiaim, fogyasszátok el a vacsorátokat, én egy kicsit kimegyek szükségre.

Amikor a vénasszony kiment, hogy elszaladjon a három fiához, jelezni nekik, hogy itt van az a legény, akitől tartanak, a gömböcfiú szólt a testvéreinek:

- No, kedves testvéreim! Ide hallgassatok! A vénasszony nem szükségre ment ki, hanem elment jelezni a fiainak, hogy itt vagyunk, és jöjjenek megölni minket. Te nagyobbik bátyám! Állj az ajtó mellé! Te középső bátyám! Állj a kilencedik szobában az ajtó mellé! Húzzátok ki a kardotokat, és várakozzatok!

A fiú egymagában odaült az asztalhoz – az asztalon étel, ital volt –, fogta a kardját, belevágta az asztal közepébe.

Egyszer csak megérkezik a három huszonnégy fejű, velük az öreg ördögös szüle. Belép a három huszonnégy fejű meg az öreg ördögös szüle:

- Adjon Isten jó estét, gömböcfiú!

- Szintúgy éljeteK ti is szerencsében-egészségben, ti rusnya szörnyetegek, amik vagytok!

- Tegnap-tegnapelőtt még csak egy borsszem voltál az anyád méhében, s most itt vagy a mi országunkban, a mi asztalunk mellett. Mi senkitől sem félünk, egyedül tőled; de még tőled sem. No, gyerünk, egyél-igyál velünk, ha jó szándékkal vagytok.

Szól a két testvérenek a huszonnégy fejű:

- No, drága kedves testvéreim! Együnk, igyunk, amíg jóllakunk!

Mindjárt megparancsolja anyjának a huszonnégy fejű:

- Anyám! Menj le a pincébe, hozz fel nekünk három hordó bort, három sült ökröt és három kemence kenyeret!

Az öregasszony mindjárt felhossa nekik a három kemence kenyeret, három hordó bort és három sült ökröt. Nekilátnak az evésnek. Ekkor így szól anyjához a huszonnégy fejű:

- Anyám! Egy kis időre hazanézek.

- Eredj, de ne ülj sokat!

Fogja magát, indul magának. Amikor hazaér, hová megy otthon, a királykisasszonyhoz. Szól neki:

- No, drága kedves feleségem! Azonnal hozd elő a gömböc lábát, belét, fejét!

- Mindjárt – mondja a lány. Ijedtében valami más teendőt talált magának, hogy megmeneküljön előle, hogy ne ölje meg. De eközben a gömböcfiú is a sárkány nyomában volt, és amikor az hazaért, ő is ott volt a házban. Rászólt:

- Mit akarsz tőle?

De ekkorára a huszonnégy fejű már akkora pofont kent le a lánynak, hogy rögtön összeesett és eszméletét veszítette. A fiú odalépett, feltámogatta, szólt:

- Miért mérgeledsz? Miért ütötted meg?

- Miért ne? Az én feleségem, én parancsolok neki.

- Nem a te feleséged, hanem az én feleségem lesz.

Fogták magukat, viadalra keltek. Amikor pofonvágta a fiút, térdig süllyedt a földbe. Kiugrik a fiú, megragadja a huszonnégy fejűt, s amikor földhöz vágta, derékig süllyedt a földbe. Kiugrik a huszonnégy fejű, ő is derékig vágja a fiút a földbe. Kiugrik a gömböc, megragadja a huszonnégy fejűt. Úgy bevágta a föld gyomrába, hogy ha nem tartotta volna vissza a két fülénél meg a hajánál fogva, lesüllyedt volna a föld mélyébe. Ekkor kirántotta kardját, és levágta az összes fejét.

Most maga mellé vette a lányt, és visszatért vele a két bátyjához, akik a huszonnégy fejűeknél vártak rá. Ekkor kardot rántottak, viadalra keltek, viaskodtak, sokáig viaskodtak, legalább egy óráig. Amikor aztán végeztek a viadallal, nekiláttak, a három fiú kitakarította a szobából azt a sok vért, azt a sok húst, azt a sok hájat, kihordták a házból. Akkor a gömböcfiú így szólt a testvéreihez:

- No, drága kedves testvéreim! Mától fogva ti csak azt csináljátok, amit én mondok nektek.

- Hogyne, drága kedves testvérünk.

- Takarítsatok ki innét mindent, ami a szobákban van, hordjatok ki mindent a házból, és találjatok magatoknak valami munkát az istállóban itt-ott, mert én itt rendbe teszem a dolgokat.

Fogja magát a gömböcfiú, kocsira ül a feleségével együtt, útra kel. Hová mennek? Ahhoz a három kastélyhoz. A gömböcfiú mindjárt összecsapja a három kastélyt, három koronát csinál belőlük. Zsebreszti, visszatér. Amikor visszaérkeznek, a másik két lány, a középső meg a legkisebbik sárkány felesége, elébe megy a gömböcfiúnak, kérdezik:

- Hol van a férjünk?

- Gyertek, majd megmutatom, hol van.

Bemennek egy szobába. Kihúzza a kardját, és mindkettőjüket kettéhasítja a fejük tetejétől a talpukig. Besózza őket, berakja egy kádba, három napig ott hagyja. Három nap múlva kivesszi őket, rögtön megmossa, összerakja őket, és csak gondol egyet, s a két lány helyrejön. Ha szépek voltak azelőtt, most kétszer olyan szépek és szemrevalóbbak lettek, mint azelőtt voltak.

No, ettek-ittak. Egyszer csak azt mondja a gömböcfiú a két bátyjának:

- No, drága kedves testvéreim! Tudjátok meg, hogy mától fogva van feleségetek. Két feleséget szereztem nektek.

Odaszól a saját feleségének, a legkisebbiknek:

- No, kedves feleségem, készíts ételt, tedd az asztalra. Rakj az asztalra három tálát, három kanalat, három készület ételt, és három kést. Meg kenyeret.

A lány elkészítette az ételt, megterítette az asztalt. Amikor az étel elkészült, hat széket tettek oda. Azt mondja most a gömböcfiú:

- No, gyertek be, üljete k asztalhoz.

Leültek. Ekkor szólt a középső lánynak, a huszonnégy fejű feleségének:

- Eredj be, és kérdezd meg, hogy melyik az idősebbik fiú? Ő lesz a férjed.

Bemegy, megkérdi:

- Melyikötök az idősebbik fiú?

Az mondja: - Én vagyok.

- Na, én vagyok a feleséged.

Leül mellé. Bemegy a másik lány, ő is ajánlja magát a középső fiúnak, ő is leül a mellé. Ekkor a gömböcfiú is maga mellé veszi a feleségét, és a három testvér helyet foglal a három feleségével az asztalnál, és esznek. Amikor végeztek az evéssel, a gömböcfiú szólt a testvéreinek:

- No, kedves testvéreim, most induljunk haza, mert apánk meg anyánk vár ránk.

Mindjárt felpattantak az asztal mellől, azt a palotát is egybecsapták, egy korona lett belőle, a gömböcfiú azt is zsebrerakta. Amikor ezzel elkészültek, mindjárt felültek három kocsira, elindultak hazafelé. Egyszer aztán hazaérkeztek. Amikor hazaérkezett a három fiú, apjuk meg anyjuk csak azt látta, hogy jön három kocsi, a három kocsin három király meg három királyné ül. Behajtanak az udvarra. Amikor behajtanak, rögtön kiszalad az öregember meg az öregasszony, ráismernek két fiukra, a legidősebbikre meg a középsőre, meg a két menyükre. Összeccsókolják őket, bevezetik a házba. De a legkisebbiket nem ismerték fel, hogy az is az ő fiuk. Kérdezik:

- Ez meg kicsoda, drága kedves fiaim?

- A legkisebbik testvérünk, a gömböc.

- Nem létezik. Jól tudjátok, hogy az öcsétek egy kis gömböc volt. Nem volt lába, nem volt keze, nem volt feje.

- Ó Istenem, apánk, anyánk! Ő az öcsénk!

No, anyjuk rögtön vacsorát készít, levág egy nagy ludat, kitálalja három tányérra. Tesz a legnagyobbiknak a tányérjára, tesz a középsőnek is, tesz a legkisebbiknek is, de neki kevesebbet. Merthogy ő idegen. No, a fiú kicsit megharagudott. Rosszul esett neki, hogy neki kevesebbet tesz, mint a másik kettőnek. Szól a nagyobbik bátyjának a gömböcfiú:

- No, holnap este a te feleséged főz vacsorát!

Megfőzi a vacsorát a felesége. Mikor a vacsora elkészült, feltálalja, tesz mindenkinek, de neki tesz legtöbbet, mert ő volt a fő hármójuk között. Emiatt megharagudott az anyjuk meg az apjuk.

No, amikor végeztek, azt mondja a gömböcfiú a két bátyjának:

- Ide hallgassatok! Adjátok át ezt a kis levelet apánknak meg anyánknak, és mondjátok nekik, hogy a király megparancsolta, hogy szedelőzködjének össze, és hagyják el a házat, mert a király le akarja égetni a házukat, és újat akar építeni nekik helyette.

Sírva fakadt a két öreg, hogy ők nem, és ők nem, miért égjen le a kicsi házuk. De nem volt mit tenni, kiköltöztek mindnyájan, és a gömböcfiú felgyújtotta az öregek házát. A ház leégett.

Ekkor aztán így szólt hozzájuk:

- No, apám, anyám! Most a király másik palotát épített nektek.

Ezzel elővette a koronáját, az öreg ördögös szülétől valót, felhajította, és ahogy ott a hegyen állt a palota, ugyanúgy visszaváltozott az öreg ház helyén.

- No, apám, anyám! Ez a tiétek.

Abban a helyben beköltöznek a nagy palotába, letanyáznak, elhelyezkednek. Azt mondja ekkor a gömböcfiú a feleségének:

- Na, kedves feleségem, hozz vizet, és vágd le a két lábamat, a két kezemet, meg a fejemet, hogy olyan legyek, mint amikor gömböc voltam.

A felesége rögtön úgy is tett, levágta a két lábát, a két kezét, a fejét. Amikor apja meg anyja így látta, akkor ismertek rá, hogy tényleg ő a legkisebbik fiúk. Ekkor aztán sírva fakadtak, hogy most mi lesz, hogyan lesz megint lába, karja, meg keze. Ekkor a felesége visszarakta helyére a lábát, a karját, a fejét, és a fiú helyrejött.

- No, apám, anyám, most már rám ismertek, hogy én vagyok a legkisebbik fiatok, a gömböc?

- Jaj, drága kedves fiam! Ezután minden úgy lesz, ahogy te akarod.

Apjuknak meg anyjuknak volt egy kis telke a falu végén, azt mindjárt felosztották a három fiú között. Mindhárom fiú felhajtotta a maga koronáját, három kastély lett belőlük. A három kastély egymás mellett állt. Tüstént nagy lakodalmat csapott a három fiú, megesküdtek, és ha meg nem haltak, máig is élnek.

3. függelék

AZ ÚJJÁSZÜLETÉS	
MESERÉSZLET	SZIMBÓLUM
<i>...De ő nem néz semerre, merít a vízből és lelocsolja. Amikor harmadszorra öntött, a két testvére már mellette termett...</i>	<i>újjáéledés – testvéri szeretet</i>
<i>...Kiveszi a legény fél szemét. Erre a legény is levágta a két lábát az eleven karddal. Amikor levágta a két lábát, megragadta a farkánál fogva és odavágta a koporsóhoz. Amikor a koporsóhoz vágta, éppen akkor pattant széjjel a koporsó. Tiünder szép Ilona kiugrott belőle...</i>	<i>újjászületés – szerelem</i>
<i>...Megtalálta a lányt, aki már halott volt. Mikor már temették volna, még a kezébe vette és megcsókolta és mintha megrezzent volna az alsó ajka. Aztán megint megcsókolta, mélyebben, akkor a szeme kezdett felnyílni. Mikor harmadszorra megcsókolta, felült...</i>	<i>újjáéledés – szerelem</i>
<i>....A király erőtlenül hazatért és a füléből kivette a pálcát. Mondta a fiának, hogy a sok sírfa, amit látott, ha mind megütögetik, eleven emberekké változnak...</i>	<i>újjáéledés – varázslattal</i>
<i>...A visszament az erdőbe, ahol találkozott a kígyóval, aki éppen forrasztófüvet vitt, mert a fiát kettévágta a vonat...</i>	<i>újjáéledés – mágikus tárgy – forrasztó fű kettévágás</i>
<i>...A tábornok elrejtette az óráját Jancsi zsebében, ezért felakasztják. A tisztiszolgája azonban éjjel takarodó után lop magának egy lapátot, egy csákányt. Fogja magát, kimegy magának a temetőbe és ás, és ás, leadta a koporsóig. Fölfeszíti a szemfedele, veszi azt a tulipánt (ezt</i>	<i>újjáélesztés – szerelem tulipán szimbolikája</i>

János az ördöglány sírjából lopta el) és bekeni őt mind-
mind- mind. Fölugrik Jancsi. Amennyire szép és gyönyörű
volt, kétszer annyira volt szebb a Jancsi...

A HALÁL	
MESERÉSZLET	SZIMBÓLUM
<i>...Amikor öccsük elaludt, elvágták a nyakát és elásták a kert végén...</i>	<i>testvérgyilkosság</i>
<i>...Észrevette, hogy ott áll egy boszorkány Ördögös felesége – aki egy rokkából fonja ki őket. Olyat csapott rá, hogy darabjaira esett a rokka és a boszorkány is elpusztult...</i>	<i>szétdarabolás</i>
<i>...Móga nagyon erős volt és csupán egy cigány kisfiú volt a barátja, aki addig könyörgött neki, hogy kicsavart egy akácfát és a sárkányt egy csapásra agyonütötte, úgy, hogy mind a 38 feje véresen zuhant a földre...</i>	<i>erőszakos halál</i>
<i>...A barlangban lakó medvét kicsalogatták, a fejére esett a kötél, majd felhúzták, és ott megfulladt...</i>	<i>akasztás</i>
<i>...Zóga 77 éves korában halt meg a cigányok között...</i>	<i>természetes halál</i>
<i>...A latort a lova után kötötték. A testéből pozdorja lett, nem maradt semmi. A véreből tó lett. Csontokból egy kőszikla lett...</i>	<i>erőszakos halál</i>
<i>...De a két nagynénédet meg kell ölni! Négyfelé vágták őket, megégették a falu négy sarkán...</i>	<i>feldarabolás</i>
<i>...Harmadik este megint ott volt a lány ablakánál. Mondja a lánynak, hogy miért nem jöttél el a fonóházba, mert te is meghalsz. A lány csak annyit mondott, hogy: - Holtom után megmondom, de elevennek nem mondom. És a lány meghalt. És csakugyan úgy temették el, ahogy meghagyta nekik a lány, a temető árkába temették el...</i>	<i>halál – a szerelemért</i>
<i>...Jaj, a szívemnek szép szerelme, de szép ez a madár! Fogd meg nekem gyorsan, mert ha meg nem fogod, rögtön</i>	<i>feldarabolás</i>

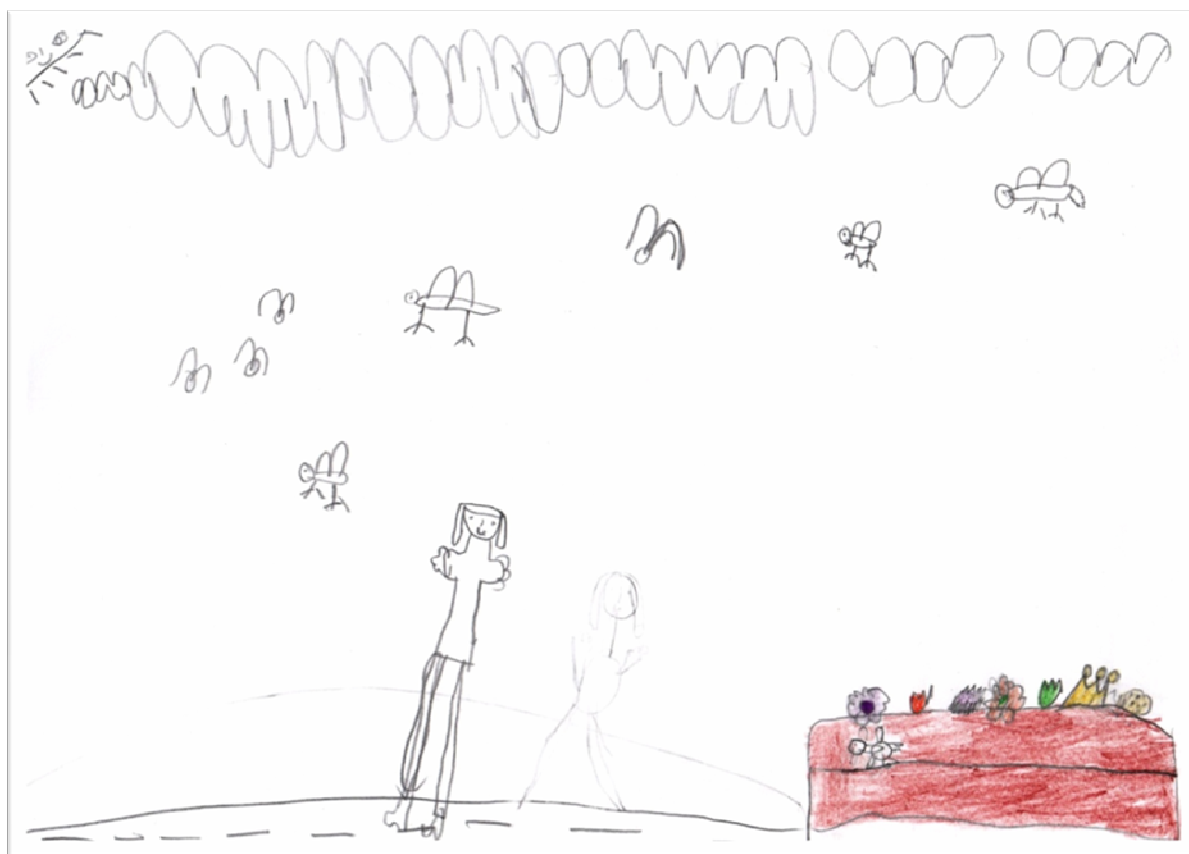
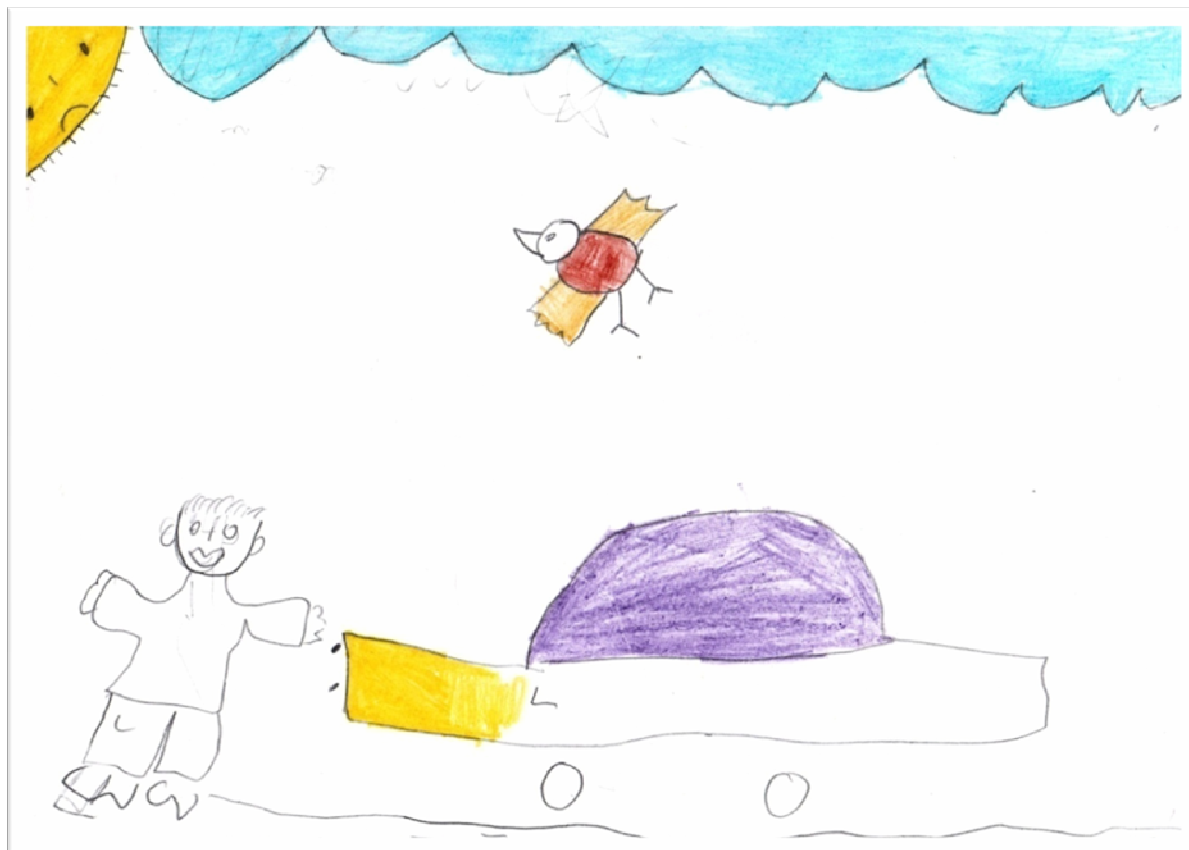

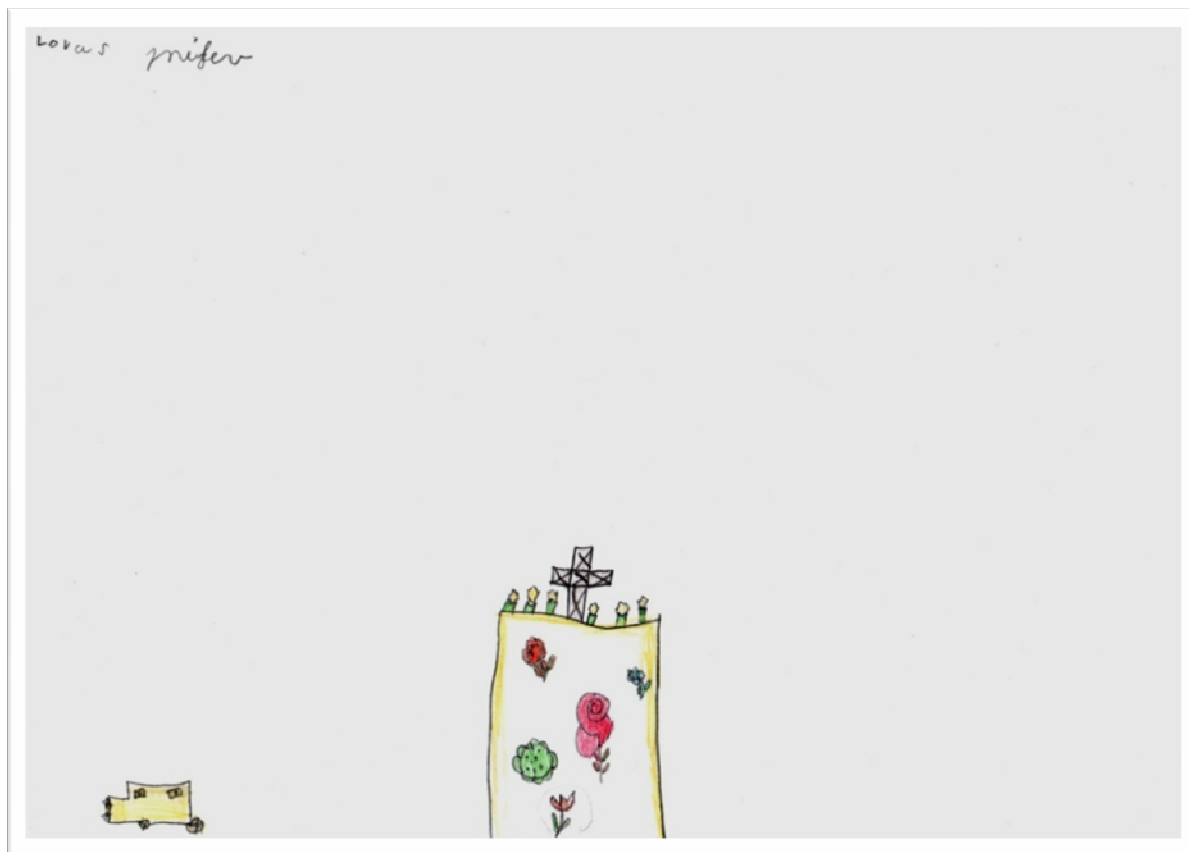
<p><i> meghalok! No, a legény lerepült a fáról és kardjával felaprította az anyját. Darabokra aprította...</i></p>	
<p><i> ...Amikor lefeküsznek, tizenkét óra felé fogja magát a vén boszorkány, előveszi a nagy kardot és levágja 19 lányának a fejét...</i></p>	<p><i> családon belüli gyilkosság</i></p>
<p><i> ...Amikor Bogo megmarkolta, maga alá gyűrte és ráült. Ember – mondta a paraszt, a csikós – hagyd meg az életemet, megcsapott a halál. - Megállj testvér, levágom a kezét. Sok ember életét elvetted. No, Bogo megölte a csikóst...</i></p>	<p><i> erőszakos halál</i></p>
<p><i> ...Levágta Juca kapitány fejét. Akkor odament Jutkához, a szép Jutkához, az ő fejét is levágta. Juca kapitány fejét Jutka fenekéhez rakta, Jutka fejét Juca kapitány fenekéhez rakta...</i></p>	<p><i> erőszakos halál</i></p>
<p><i> ...János elmegy a mennyországi bálba. Megtetszik neki egy lány, aki egy másik férfinak is tetszik (ördög). János kettéhasítja. Egyik felét elhajította oda, ahol a szent nap lemegy, a másikat oda, ahol a szent nap felkel. A másik feléből a világ másik végén víz lett, egy kút, amelyikben talán még ma is lehet vizet találni, ami belőle keletkezett...</i></p>	<p><i> kettévágás</i></p>
<p><i> ...János- most már addig megyek, amíg megölöm magam. Ment vagy 100 métert, megmarkolta a saját haját, s úgy földhöz csapta saját magát, hogy meghaljon. S egyszeriben lesüllyed a föld gyomrába. Az Ezüst Berbécsbe süllyedt, annak tiszta ezüst kertjébe, ahol tiszta ezüst virággal volt díszítve minden...</i></p>	<p><i> öngyilkosság</i></p>
<p><i> ...Rózsa kettészakítja az ördögöt. Egyik felét elhajította...</i></p>	<p><i> kettévágás</i></p>
<p><i> ...A fiút nem találták, de látta, hogy egy varangyos béka rugaszkodik felé, az volt a király. Dirib-darabra vagdosta, és ahogy kiadta a lelkét, máris palotává változott az öregasszony háza, s a varjak mind eltűntek...</i></p>	<p><i> feldarabolás</i></p>

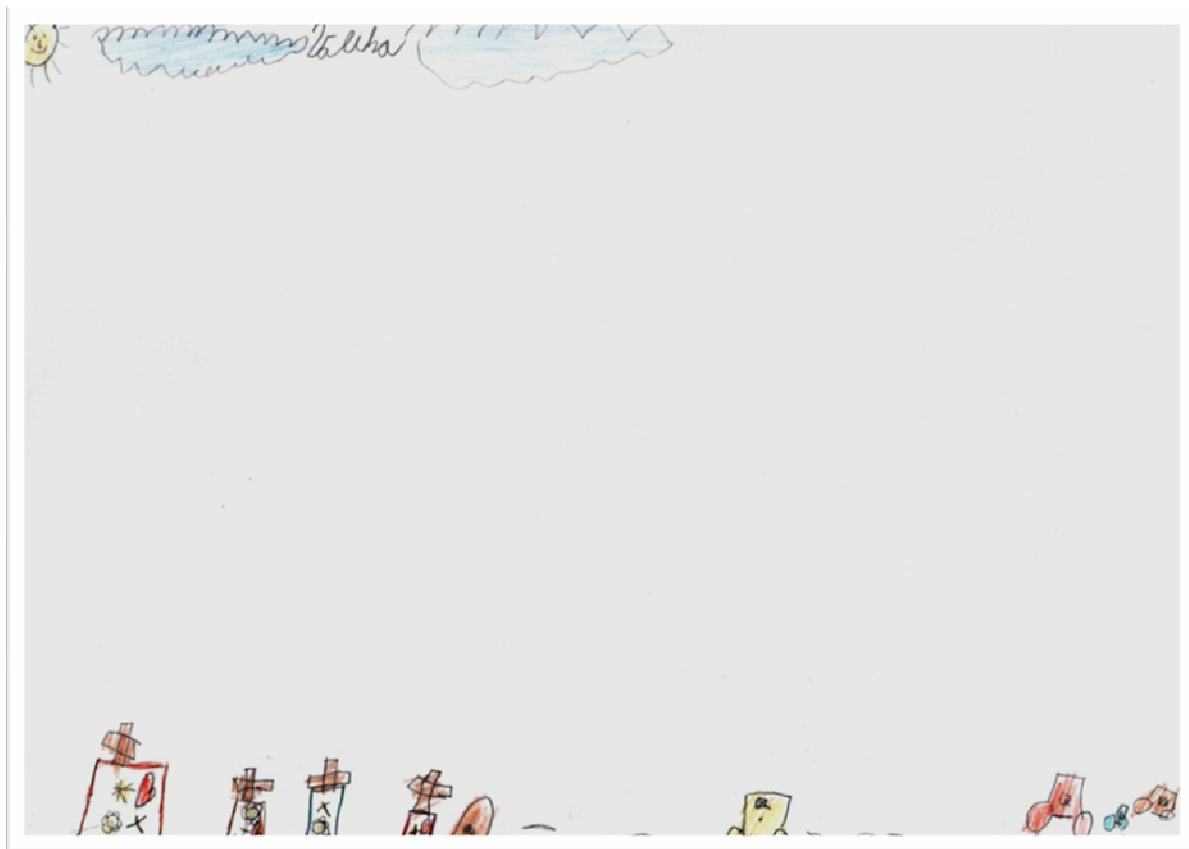
A HALÁL ÉS ÚJJÁÉLEDÉS

MESERÉSZLET	SZIMBÓLUM
<p>...A lány megfűrösztötte a fiút, felhasította, belerakta a beleket, a tüdőt, s alig hogy megmutatta neki a két lábat meg a két kezét, azok maguktól a helyükre mentek. És a fej is...</p>	<p>kettévágás újjászületés – integráció</p>
<p>...És akkor rátámadt, mintha egy felhő borult volna rá. Ő elkapta a hajánál fogva, egyből rátekerte a haját a karjára, s úgy a földhöz vágta, hogy 150 felé hasadt. Mindjárt tüzet tett rá, elégette, szétfújta a levegőbe. De igényvaló volt, mert alig mentek 100 m mindjárt visszaváltozott. Amíg határig értek, 24szer megölte, 24szer elégette és ő mindig visszaváltozott. A lány mondja Jánosnak, hogy húzza át a határon és csak ott tudja megölni. Így is lett...</p>	<p>feldarabolás újjáéledés – integráció</p>
<p>...Kardját kirántotta és összekaszabolta Jánost. A lány a legkisebb porcikáját is összeszedte és belerakta egy zsákba és rákötötte a hatlábú paripa hátára, az elvitte az öregasszonyhoz, aki már tudta mi van benne. Kiszórta egy hosszú asztalra, s szépen összeragasztotta úgy, ahogy az előtt volt. A mestergerendáról elővett egy nádvesszőt, keresztet vetett rá, megsimogatta vele az összerakott maradványokat, s Lajosból újra ép ember lett...</p>	<p>szétdarabolás újjászületés – integráció</p>
<p>...Találkozott a Vasorrú Bábával, aki elnyelte, de gyorsan ki is köpte, mert úgy gondolta, jó lesz az férjnek. Meg is ígértette vele, majd elmentek a kovácshoz, akivel Hajnal találkozott, mert a bába kíváncsi volt, mitől is olyan szép Hajnal...</p>	<p>újjászületés – elnyelés – beavatási halál</p>
<p>...Annyira felmérgeztette magát a király és csak bekapta őt és bement a hasába. Majd a küszöbre állt, egyet okádik, kidobta őt. No, volt az unoka, amilyen volt, de hétszer különb, mert a kígyó táltossága mind belement...</p>	<p>újjáéledés – elnyelés – beavatási halál</p>

4. függelék – Rajzok

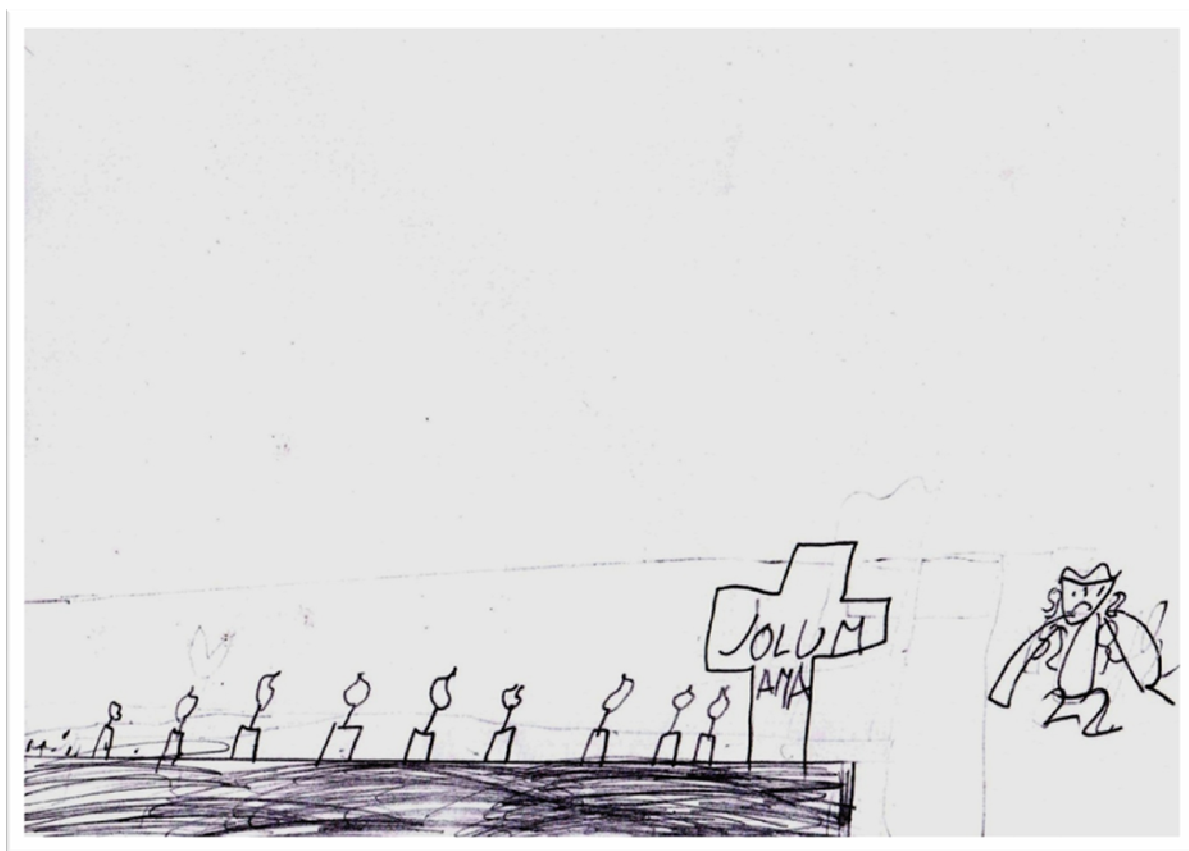
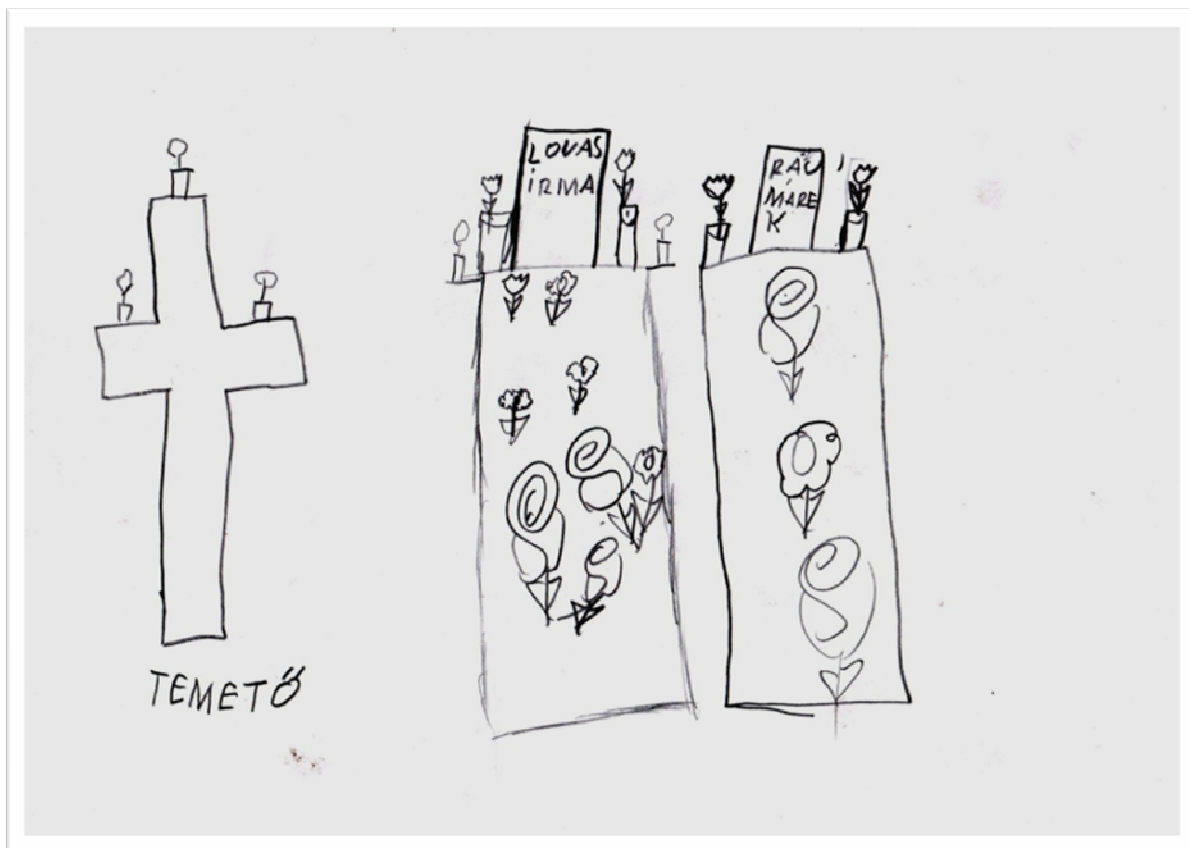

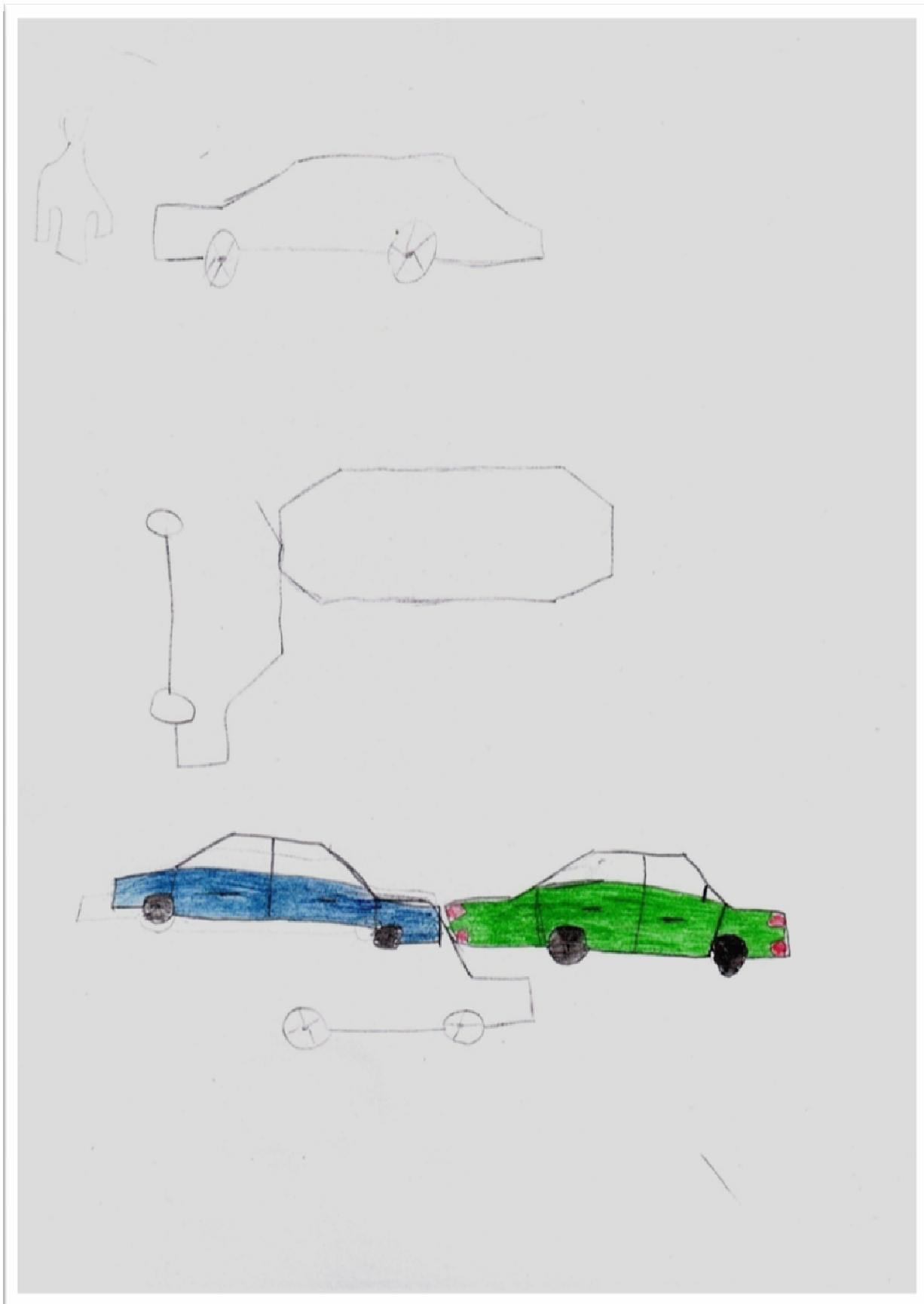

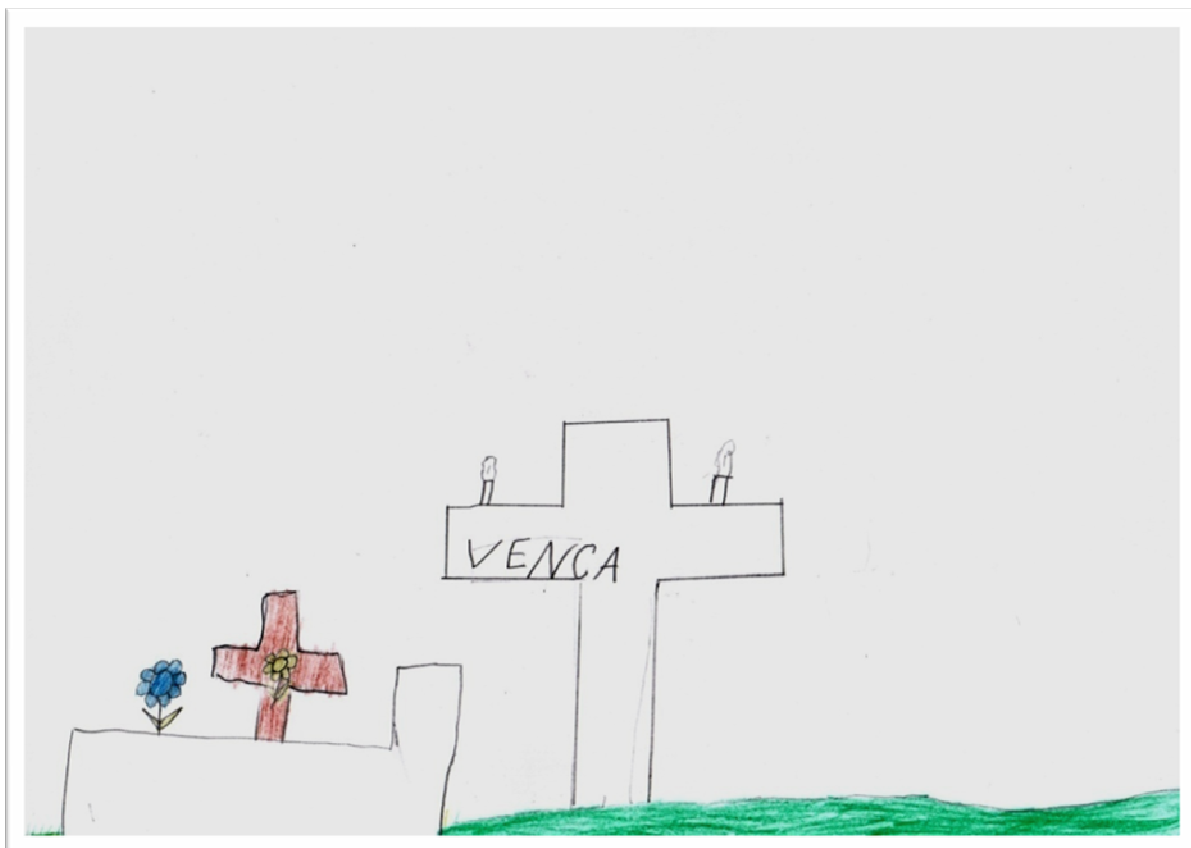

Gérecz Ágnes
pszichológushallgató
Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar
e-mail: gerecz.agi@gmail.com